

AKTUELNOSTI 34
2016

ACTUALITIES
Journal of Social Issues
First launched in 1996
The Journal has a scientific orientation

Editor-in-chief:

prof. dr Željko Mirjanić, zeljko.mirjanic@blc.edu.ba tel. +387 51 433 010

Co-editor-in-chief:

doc. dr Jasna Čošabić, aktuelnosti@blc.edu.ba, jasna.cosabic@blc.edu.ba,
tel. + 387 51 433 010, +387 66 897 602,

Redaction board:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Miloš Babić, doc. dr Mladen Mirosavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr Svetlana Dušanić Gačić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković.

Secretary of redaction board:

Sandra Lazić, lawyer, pravnasluzba@blc.edu.ba.

Editorial board:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Darko Marinković, prof. dr Milan Vlatković, prof. dr Miloš Babić, prof. dr Mijal Stojanović, prof. dr Đordije Blažić, prof. dr Milan Stamatović, Jagodinka Petrikić-Zlatkov, doc. dr Mladen Mirosavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr Svetlana Dušanić Gačić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković, mr. Zoran Gazibarić i mr Vesna Šušnjar.

International board:

Prof. dr Anis Bajrektarević, University of Applied Sciences Krems, Austria;
Prof. dr Ioannis (John) M. Nomikos, Research Institute for European and American Studies, Journal of Mediterranean and Balkan Intelligence, Athens, Greece; Prof. dr Marjan Attila, National University of Public Administration, Budapest, Hungary; Prof. dr Biljana Vankovska, Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia; Prof. dr Dimitar Gelev, Faculty of Law 'Iustinianus Primus', Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia; MA Nataša Pustotnik, Gea College - Fakulteta za podjetništvo Ljubljana, Slovenia; MA Malči Grivec - Visoka škola za upravljanje in poslovanje, Novo Mesto, Slovenia; prof. dr Saša Gravorac, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici, Srbija.

ISSN 0354-9852

By the Decision of the Ministry of Information of the Republika Srpska, No. 01-492 / of 12.23.1996., Journal »Actualities« Banja Luka, has been inscribed into the Register of Public Editions under the number 183

Journal »Actualities« is on the list of categorized national scientific journals in accordance with the Regulations on Publication of Scientific Papers (Official Gazette of the RS No. 77/10), with the Ministry of Science and Technology of the Government of the Republika Srpska.

AKTUELNOSTI

Časopis Banja Luka College-a
Prvi put pokrenut 1996.g.
Časopis ima naučnu orijentaciju

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr Željko Mirjanić, zeljko.mirjanic@blc.edu.ba, tel. +387 51 433 010

Zamjenik glavnog i odgovornog urednika:

doc. dr Jasna Čošabić, aktuelnosti@blc.edu.ba, jasna.cosabic@blc.edu.ba,
tel. + 387 51 433 010, +387 66 897 602,

Redakcioni odbor:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Miloš Babić, doc. dr Mladen Miroslavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr Svetlana Dušanić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković.

Sekretar redakcionog odbora:

dipl. pravnik Sandra Lazić, pravnaslužba@blc.edu.ba.

Uredništvo:

prof. dr Željko Mirjanić, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Darko Marinković, prof. dr Milan Vlatković, prof. dr Miloš Babić, prof. dr Mijal Stojanović, prof. dr Đordije Blažić, prof. dr Milan Stamatović, Jagodinka Petrikić-Zlatkov, doc. dr Mladen Miroslavljević, doc. dr Nenad Novaković, doc. dr Rajko Macura, doc. dr Svetlana Dušanić Gačić, doc. dr Jasna Čošabić, doc. dr Vanja Šušnjar Čanković, mr. Zoran Gazibarić i mr Vesna Šušnjar.

Međunarodni savjet:

Prof. dr Anis Bajrektarević, University of Applied Sciences Krems, Austria;
Prof. dr Ioannis (John) M. Nomikos, Research Institute for European and American Studies, Journal of Mediterranean and balkan Intelligence, Athens, Greece; Prof. dr Marjan Attila, National University of Public Administration, Budapest, Hungary; Prof. dr Biljana Vankovska, Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia; Prof. dr Dimitar Gelev, Faculty of Law «Iustinianus Primus», Ss. Cyril & Methodius University in Skopje, Macedonia; MA Nataša Pustotnik, Gea College - Fakulteta za podjetništvo Ljubljana, Slovenia; MA Malči Grivec - Visoka škola za upravljanje in poslovanje, Novo Mesto, Slovenia; prof. dr Saša Gravorac, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici, Srbija.

ISSN 0354-9852

Rješenjem Ministarstva informacija Republike Srpske, broj 01-492/ od 23.12.1996. g. časopis »Aktuelnosti« Banja Luka, upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 183.

Časopis »Aktuelnosti« nalazi se na rang-listi kategorisanih nacionalnih naučnih časopisa u skladu sa Pravilnikom o publikovanju naučnih publikacija (Službeni glasnik RS br. 77/10) kod Ministarstva nauke i tehnologije Vlade Republike Srpske.

Banja Luka College Journal

ACTUALITIES

number 34

Banja Luka College

Banja Luka, 2016.

Časopis Banja Luka College-a

AKTUELNOSTI

broj 34

Banja Luka College

Banja Luka, 2016.

CONTENTS

AMBITIONS OF ENTREPRENEUR AND ETHICS IN BUSINESS <i>Svetlana Dušanić Gačić, Zorana Agić</i>	9
TELEVISION ESTHETICS AND ITS MANIPULATIVE IMPACT TO SOCIETY <i>Danica Aćimović</i>	27
MONITORING OF WATER AT THE TERRITORY OF LAKTAŠI <i>Ljiljana Stojanović Bjelić, Bogoljub Antonić, Rosa Bajčić, Goran Dević</i>	35
ROMAN MODEL OF FAMILY BUSINESS ENTERPRISE <i>Мирјана Богуновић</i>	51
THE RELATIONSHIP BETWEEN MALE AND FEMALE CHARACTERS IN THE NOVEL ‘THE RAINBOW’ <i>Vesna Đurović</i>	63

SADRŽAJ

AMBICIJE PREDUZETNIKA I ETIKA U POSLOVANJU <i>Svetlana Dušanić Gačić, Zorana Agić</i>	9
ESTETIKA TELEVIZIJE I NJEN MANIPULATIVNI UTICAJ NA DRUŠTVO <i>Danica Aćimović</i>	27
MONITORING VODE ZA PIĆE NA PODRUČJU OPŠTINE LAKTAŠI <i>Ljiljana Stojanović Bjelić, Bogoljub Antonić, Rosa Bajčić, Goran Dević</i>	35
РИМСКИ МОДЕЛ ПОРОДИЧНОГ ПРЕДУЗЕТНИШТВА <i>Мирјана Богуновић</i>	51
THE RELATIONSHIP BETWEEN MALE AND FEMALE CHARACTERS IN THE NOVEL 'THE RAINBOW' <i>Vesna Đurović</i>	63

AMBICIJE PREDUZETNIKA I ETIKA U POSLOVANJU

AMBITIONS OF ENTREPRENEUR AND ETHICS IN BUSINESS

Svetlana Dušanić Gačić¹, Zorana Agić²

Sažetak

Privreda se, posljednjih godina, sve više transformiše u preduzetničku, a ključni nosilac te promjene je preduzetnik. Upravo zbog toga, preduzetništvo je tema koja sve više privlači pažnju stručnjaka i sve je više istraživanja u ovoj oblasti. Autori su pokušali da predstavu preduzetnika kao ličnost i da obradilože navike uspješnog preduzetnika, osvrćući se posebno na etičnost, proaktivnost i komunikativnost. Dalje, navedeni su motivi, odnosno ambicije preduzetnika. U radu su predstavljeni rezultati istraživanja o ambicijama i etici u poslovanju preduzetnika u Republici Srpskoj. Istraživanje je sprovedeno pomoću elektronske ankete u deset opština/gradova u Republici Srpskoj. Rezultati pokazuju da je novac osnovni motiv za pokretanje biznisa u Republici Srpskoj, a zarađeni novac je i najčešći motivator preduzetnicima da posluju još bolje, dok su državni nameti i porez glavni faktori koji demotivisu ispitane preduzetnike. Manje od polovine ispitanih preduzetnika sebe smatra vođom, a skoro svi ispitani posluju u skladu sa etičkim principima.

Ključne riječi: preduzetnik, moć, vođa, etika, poslovanje
JEL klasifikacija: A 13

UVOD

Privreda se u novije vrijeme sve više transformiše u preduzetničku, a ključni akter i nosilac takve promjene je preduzetnik. Istraživanja ukazuju na to da je uzrok propasti najvećeg broja malih preduzeća nesposobnost preduzetnika da kontroliše svoje ambicije, odnosno težnje.

---

1 Profesor Visoke škole „Banja Luka College“, svetlanadg@blc.edu.ba
2 Predavač Visoke škole „Banja Luka College“, zorana.agic@blc.edu.ba

Poimanje samoga sebe je preduslov za lični razvoj preduzetnika, a da bi preduzetnik bio uspješan, mora spoznati – a često i mijenjati svoju sliku o sebi. Potreba pojedinca pokreće na preduzetničku aktivnost, a prema psiholozima, proces motivacije je kružan – osoba osjeća potrebu, potrudi se da je zadovolji te primi povratnu reakciju koja dovodi do nove potrebe. Preduzetnik je motivisan da se ponaša na određeni način zbog potrebe za novcem, sigurnošću i statusom. Ali, on ne smije dozvoliti da njegova težnja za statusom ili brzim sticanjem novca postane prioritet i da svoje vrijeme i snagu troši samo na postizanje takvih ciljeva. Pretjerana sklonost ka ličnoj afirmaciji može da osudi preduzetnika na neuspjeh. S druge strane, nedovoljna težnja za ostvarivanjem željenog cilja takođe osuđuje na neuspjeh.³

Veliki je broj primjera preduzetnika koji nisu uspjeli jer nisu vjerovali u sopstvene sposobnosti i koji su odustajali pred preprekama na koje su nailazili. Preduzetnik mora biti sposoban da se prilagođava različitim situacijama i mora biti svjestan da je za uspjeh u poduhvatu potrebno vrijeme i mora biti spreman na dugi put.⁴

Kao vođa, preduzetnik mora da svoje ciljeve ostvaruje zajedno sa saradnicima. Takođe, on mora da teži poboljšanju, ne samo sopstvenog već i statusa svojih saradnika. Uspjeh je prvenstveno, funkcija ličnosti, javnog lika, stava i ponašanja, obučavanja i tehnike koja omogućuje proces ljudske interakcije. Lična snaga dobrog preduzetnika proizilazi iz života u čijem su centru principi i snaga samosvjesne, produktivne i sposobne osobe, da spoznaje stvarnost. Toj osobi ne smetaju tuđi stavovi, ponašanje i djelovanje, pa ni uticaj iz okruženja.⁵ Te činjenice obično ograničavaju druge ljude koji nisu proaktivni pa zbog toga nemaju ni lične snage.

LIČNOST PREDUZETNIKA

Preduzetnik se najčešće definiše kao ličnost koja preuzima rizik i ulaže u izvore sa ciljem pokretanja novog posla ili stvaranja novog tržišta.⁶ Preduzetnici se pojavljuju u svim područjima života i svaka etnička grupa ponosi se svojim uspješnim preduzetnicima. Psihološka istraživanja pokazuju da preduzetnici najčešće dolaze iz porodica u kojima roditelji postavljaju visoke standarde za rezultate svoje djece, podstičući naviku samopouzdanja.

Uspjeh u nekom poslovnom poduhvatu zahtijeva kompletnu ličnost preduzetnika. Potpuna predanost, istrajnost i upornost važe za tri najvažni-

3 Prilagodeno prema http://www.appi.ba/uloga_psihologa_u_motivaciji_zaposlenih_i_uspjesnosti_firme/, pristupljeno 5.1.2017.

4 www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/04/Ekonomske-Ideje-i-Praksa-16-17.pdf, pristupljeno 10.1.2017

5 Prilagodeno prema www.apeiron-uni.eu/lycboardclient/Detail.aspx?DocumentID=6575, pristupljeno 10.1.2017.

6 Avlijaš, R., Avlijaš, G. (2013). *Preduzentištvo*. Beograd: Univerzitet Singidunum, str 108.

je karakteristike preduzetnika. Ono po čemu se preduzetnici razlikuju od drugih ljudi je njihova sposobnost da stalno žive u svijetu neizvjesnosti. To, opet, zahtijeva ogromnu vjeru u vlastite sposobnosti.

Interni lokus kontrole znači da pojedinac vjeruje da je njegova budućnost unutar njegove kontrole i da će eksterne snage malo uticati na nju. Uspješno obavljanje poslova zahtijeva od preduzetnika visok nivo energije, naročito u fazi njegovog razvoja. Osim toga, mora biti tolerantan na razlike i samouvjeren.

Preduzetnici nesumnjivo počinju sa vizijom. To je slučaj sa gotovo svim istaknutim preduzetnicima kao što su *Henry Ford*, *Thomas Alva Edison*, *Ray Kroc* i drugi. Često se ističe činjenica da je *Steven Jobs* – suosnivač *Apple Compute Company* i kasnije osnivač *Next, Inc.* bio čovjek sa izuzetnom vizijom koja mu je omogućila da postane jedan od najuspješnijih preduzetnika na svijetu. *Steven Jobs* je duboko vjerovao da se kupci računara nalaze upravo među najširim slojevima društva. Iskoristio je tržište koje su velika ni u kompjuterskoj industriji u potpunosti zanemarivali prodavajući računare samo velikim preduzećima. 1976. godine je, sa elektroinženjerom *Stevenom Wozniak*-om, oblikovao stolni računar. Njegova cijena trebala je biti dovoljno niska da privuče i one ljude koji ranije nisu razmišljali o kupovini računara. 1980. godine računari su osvojili cijelu Ameriku, a poslije i svijet.⁷

NAVIKE USPJEŠNOG PREDUZETNIKA

Navike su karakterna osnova preduzetnika, na osnovu koje on može da efikasno rješava probleme, da maksimizira mogućnosti i da stalno uči i usvaja druge principe tokom svog uspona. Navike uspješnosti zasnivaju se na principima – načelima zasnovanim na shvatanju da se bilo koja pojava može racionalno objasniti ukoliko postoji dovoljno podataka koji omogućavaju razložno zaključivanje.

Ako želi da uspije i opstane u svijetu konkurencije, preduzetnik treba da kod sebe stvara navike imajući u vidu ograničenja (upozorenja) koja se nameću a odnose se na:

- etičnost,
- proaktivnost,
- komunikativnost.⁸

Etičnost podrazumijeva ono što se odnosi na ljudsku unutrašnju čistoću i savršenstvo odnosa prema drugima, na moralno besprijekorne sadržaje.

7 Siropolis, N. (1990). *Menadžment malog preduzeća*. Zagreb: Hrvatska obrtnička komora, str. 69.

8 Jaworski, B. J., Kohli, A. (1993). *Market Orientation: Antecedents and Consequences*, Journal of Marketing, 57, str. 53-70.

Etika ličnosti se razvija u procesa: tehniku odnosa prema ljudima i pozitivni mentalni stav (narodna poslovice: «*Tvoj stav određuje dokle ćeš uspjeti*»). Etika karaktera govori da postoje osnovni principi uspješnog života, a da ljudi naučivši i integrišući ih u temelje svog karaktera, mogu postići istinski uspjeh i trajnu sreću. Osnovu etike karaktera čine tehnike brzog sticanja uticaja, strategija moći i obučenosti u komunikaciji. Preduzetnik mora da zna da su mudrost i usmjerenost pratioci života u koje su principi stavljani u sam centar, a proizilaze iz ispravnih planova. Ispravni planovi omogućavaju preduzetniku da jasno vidi gdje želi da stigne i na koji način.⁹

Riječ proaktivnost je danas sasvim udomaćena u literaturi o preduzetništvu. Proaktivnost podrazumijeva preuzimanje inicijative, ali i odgovornost za donesene odluke.¹⁰ Reaktivni ljudi su oni koji djeluju suprotno, i koji su podložni uticaju društvene sredine.¹¹ Proaktivne ljude pokreću pažljivo odabrane, osmišljene i usvojene vrijednosti. Oni preuzimaju inicijativu u skladu sa ispravnim principima. Inicijativa je neophodna i služi kao osnova za razvijanje i drugih uspješnih navika. Ljudi koji stvaraju su proaktivni, oni rješavaju probleme, ali ne predstavljaju sami problem.

Jedan od načina za sticanje samosvijesti, u pogledu sopstvenog stepena proaktivnosti preduzetnika, je odgovor na pitanje: «*Gdje usmjerava svoje vrijeme i energiju?*». U okviru širokog kruga problema, proaktivni preduzetnik svoje napore koncentriše na rješavanje samo onih gdje mogu da nešto učine. S druge strane, reaktivni preduzetnik se bavi slabostima drugih ljudi i problemima koji su van njegove kontrole. Upravo zato se njegov krug uticaja na probleme stalno sužava.

Preduzeće, kao i sam preduzetnik, može biti proaktivno. Ono može pokazati inicijativu tako što će sprovesti u djelo zajedničke vrijednosti i zajedničke ciljeve svih pojedinaca unutar njega.

Najvažniji princip na polju interpersonalnih odnosa, je «*trudi se prvo da shvatiš, a zatim da budeš shvaćen*». Istinski pokušaj preduzetnika da razumije svog saradnika je jedan od najvećih zadataka i ključ za sve ostale uloge. Prije svega, on mora da sasluša svoje saradnike, i tek onda kada shvati o kakvom problemu se zapravo radi da ih savjetuje. Ako individualnost saradnika ne utiče na preduzetnika, onda ni njegovi savjeti neće uticati na njih. Teško preduzetnik može postići uspjeh u odnosu sa saradnicima ako nije postigao uspjeh unutar samoga sebe. Umijeće vladanja samim sobom je preduslov za postizanje uspjeha u odnosu prema drugima. Poklanjanje pažnje i ljubaznost od velikog su značaja kada preduzetnik gradi odnose sa sara-

⁹ Hagel, III, J., Singer, M.(2000). *Unbundling the Corporation*, The Mc Kinsly Quaterly, no. 3, str. 148-161.

¹⁰ Strunić, M. (2000). *Kako postati preduzetnik*, Gradiška

¹¹ Ibidem

dnicima. Isto tako, njegovi savjeti moraju biti iskreni jer «*Svaka laž je ona komunikacija, čija je namjera prevara*». Težnja da saradnika razumije i shvati zahtijeva obazrivost preduzetnika, a težnja da bude shvaćen zahtijeva obzirnost.

MOTIVI – AMBICIJE PREDUZETNIKA

Proces pokretanja aktivnosti čovjeka, usmjeravanja njegove aktivnosti na određene objekte i regulisanja, te aktivnosti radi postizanja određenih ciljeva naziva se motivacijom.¹² Pokretačke snage koje izazivaju aktivnost, koje usmjeravaju i upravljaju njome nazivaju se motivima.

Muškarci i žene postaju preduzetnici iz više razloga. Motiv samopotvrđivanja se pokazao kroz istoriju kao najizraženiji.¹³ Motiv samopotvrđivanja (motiv lične afirmacije) često se ne sastoji samo u težnji da preduzetnik bude zapažena i prihvaćena jedinka u preduzeću, već i u težnji da mu se odaje posebno priznanje i priznaje osobita vrijednost. U ovom slučaju, radi se o motivu za prestižom.

Ovakvo ponašanje preduzetnika kao ličnosti može biti destruktivnog karaktera. Može ga odvesti «pravo u propast», ako svoje vrijeme i energiju usmjerava samo na ostvarenje ovog motiva. Još izrazitija težnja za isticanjem nad drugima postoji kada se motiv za samopotvrđivanjem manifestuje u težnji za gospodarenjem nad drugima, u težnji da se nad drugima ima uticaj i vlast.

Motivima koji su slični motivu samopotvrđivanja mogu se smatrati i motiv za samostalnošću i motiv za samoaktuelizacijom. Motiv za samostalnošću ogleda se u težnji preduzetnika da ne bude stalno pod tuđim nadzorom i pritiskom, da samostalno rješavaju i odlučuju, da imaju samostalnost. Ovaj motiv je u većem ili manjem stepenu prisutan kod svih ljudi. Motiv za samoaktuelizacijom ispoljava se u težnji preduzetnika da njegove sposobnosti i sklonosti dođu do izražaja, da ostvari ono što jeste i šta može, da djeluje i stvara.

Ova tri motiva nazivamo socijalnim motivima koji se zasnivaju na psihološkim potrebama, na potrebama koje preduzetnik zadovoljava uz učešće drugih ljudi. Ali, postoje i psihološke potrebe preduzetnika koje se formiraju na bazi njegovog ličnog iskustva (personalni stavovi i interesi).

Postoje pokušaji da se putem faktorske analize odrede određeni motivi koji bi predstavljali osnovu različitih drugih motiva koji bi predstavljali nezavisne faktore na koje se mogu svesti motivi.

12 Rot, N. (1994). *Psihologija ličnosti*. Beograd, Zavod za udžbenika i nastavna sredstva, str. 89

13 Radulović, V.B. (2007). *Osvrt na nezaposlenost i strategiju zapošljavanja u Crnoj Gori*, Trziste-rada-br.23-2007

Faktorska analiza¹⁴ se primjenjuje na tri vrste motiva:

- potrebe,
- interese i
- stavove.

Kada je riječ o potrebama preduzetnika, one se posmatraju sa dva aspekta:

- Usmjerenosti na postignuće nečega, kao što su opšta ambicija, koja se ispoljava u težnji da se postigne uspjeh i slava, zatim istrajnost u ulaganju napora i konačno istrajnost u radu,
- Orijehtacije na karakter preduzetnika (potreba za slobodom, samopouzdanje, težnja za konformizmom i poštenje).

Uopšteno, stavovi bi se mogli odrediti kao tendencije da se bilo pozitivno bilo negativno reaguje na neku osobu, predmet, situaciju ili instituciju. Stavovi se uglavnom ne formiraju na osnovu direktnog kontakta s pojavama prema kojima se ima stav, nego na osnovu kontakta s onima koji o toj pojavi imaju stav i iznose ga, na osnovu onoga što se čuje o pojavama, na osnovu sugestija o tome kako se treba odnositi prema nekim objektima, ljudima ili situacijama. Zato što preduzetnik nema dovoljno podataka da formira stav (jer mnogo od onoga što nazivamo činjenicama u stvari nisu činjenice, nego tvrdnje onih koji za nas predstavljaju autoritet) u formiranju stavova veoma važnu ulogu ima autoritet.

Potrebe i želje preduzetnika mogu imati veoma važnu ulogu u formiranju stavova. Psihološka istraživanja pokazuju da je sklonost prihvatanju antidemokratskih stavova izražena naročito kod onih preduzetnika koje odlikuje izrazito poštovanje autoriteta i vlasti, nagomilana agresivnost i druge osobine. Ako preduzetnik planira ostvariti uspjeh, mora naročito da ispita ovakve sklonosti jer one mogu biti uzrok njegovog neuspjeha – ako su previše izražene.

Značajne osobine preduzetnika proizilaze iz veoma snažnih emocija i stavova koji se odnose na društveno važne pojave. Predrasude se definišu kao posebna vrsta stavova i karakteriše ih:

- one izazivaju određene vrste draži, prije svega, pripadnost nekoj rasi, naciji ili vjerskoj organizaciji,
- uključuju intenzivnu emocionalnu reakciju prema osobama prema kojima postoji predrasuda,
- reakcija izazvana predrasadama predstavlja negativan odnos osobe prema osobama prema kojima postoje predrasude; stavovi su pozitivni ili negativni, a predrasude redovno označavaju nipodoštavanje, nepriznavanje vrijednosti, osudu neke nacije, neke grupe i dr,

14 Gilder, G. (1984). *The Spirit of Enterprise*. New York, NY: Simon and Schuster

- predrasude se ne zasnivaju na činjenicama, na stvarnom stanju, nego su redovno suprotne stvarnim činjenicama,
- predrasude su teško pristupačne razumnim razlozima, zato se teško mijenjaju.

Jednom formirane predrasude uporno se odražavaju i snažno utiču na mišljenje i djelovanje preduzetnika. Najvažniju ulogu u održavanju predrasuda ima potreba preduzetnika za prestižom i ugledom. Neki od njih takvu ambiciju zadovoljavaju na način da ostali dio ljudi (ili čak saradnike) prikazuju manje vrijednim. Pod interesovanjima se podrazumijeva težnja preduzetnika da redovno obraća pažnju na određene poslove i da se njima bilo u mislima, bilo aktivno bavi. Glavna razlika između stavova i interesovanja je u tome što stavovi mogu biti i pozitivni i negativni, ali interesovanja uvijek znače pozitivan stav. Često su stavovi i više pasivni nego interesovanja, pa prema tome imaju manju motivacionu snagu od interesovanja.

U javljanju i djelovanju motiva mogu se uočiti određene zakonitosti. To su:

- princip deprivacije i satijacije,
- princip procjene cilja,
- pivo aspiracije,
- princip mnogostruke determinacije,
- princip dominacije i hijerarhije motiva.¹⁵

Pod deprivacijom se podrazumijeva ometanje u zadovoljenju motiva. Snaga motiva može se ispitati na taj način što se pojedinac (preduzetnik) lišava objekata koji mogu zadovoljiti njegov motiv, a zatim se utvrđuje količina napora koji će uložiti da ga postigne. Oni preduzetnici koji ulažu više napora u zadovoljenju motiva smatraju se snažnijima. Prije samog opredjeljenja na preduzetničke poduhvate svaki pojedinac treba da utvrdi koliko je napora spreman uložiti da ostvari svoj cilj. Pod satijacijom se podrazumijeva zasićenje ili prestanak zadovoljstva u zadovoljavanju nekog motiva. Preduzetnik koji često ima priliku da zadovolji svoj motiv za prestižom ne pokazuje tako izrazitu težnju za zadovoljavanjem ovoga motiva kao onaj koji nema priliku da ga zadovolji. Zadovoljen motiv ne pokreće na aktivnost. U situaciji kada preduzetnik na osnovu iskustva može da svoj motiv zadovoljiti na osnovu različitih objekata tada vrši njihovu procjenu – prema sopstvenoj skali vrijednosti. Ta skala vrijednosti nasataje kao rezultat procjene koliko određeni objekti doprinose zadovoljenju motiva. U različitim kulturama određeni motivi se zadovoljavaju na različite načine. Prethodno iskustvo može snažno uticati na preduzetnika da svoje motive zadovoljava na neuo-

¹⁵ Rot, N. (1994). *Psihologija ličnosti*, Beograd, Zavod za udžbenika i nastavna sredstva, str. 59

bičajene takozvane abnormalne načine. Pod nivoom aspiracije podrazumijeva se dostupnost i težina ciljeva koje preduzetnik želi ostvariti. Različite osobe postavljaju različito teške ciljeve za ostvarivanje. Preduzetnik mora imati povjerenje u svoje sopstvene sposobnosti i ne smije nikada sebi postavljati zadatke koji su ispod njegovih mogućnosti. Na nivo aspiracije može bitno da utiče prethodno iskustvo (uspjeh ili neuspjeh) u obavljanju poslovnih aktivnosti. Ako je ostvarivao uspjeh, nivo aspiracije je veći a raniji neuspjeh ga smanjuje. Osim toga, ako se preduzetnik upoređuje sa nekim koga smatra manje vrijednim od sebe, on će podizati svoj nivo aspiracije. Ponašanje preduzetnika, po pravilu je višestruko determinisano, jer on često teži zadovoljenju više motiva u situaciji kada ulaže napor da ostvari određeni cilj (princip mnogostrukih determinacija). U situaciji kada preduzetnik želi zadovoljiti više motiva često se dešava da zadovoljenje jednog motiva zahtijeva odricanje zadovoljenja drugog motiva. U tom slučaju, on će dati prioritet onom motivu koji je tog trenutka jači. Taj motiv naziva se dominantni motiv.

Moć se najčešće određuje kao sposobnost donošenja odluka ili kao sposobnost da se kontroliše ponašanje drugih osoba. Preciznije rečeno, moć predstavlja interpersonalni odnos u kojem jedna osoba ima kontrolu na drugom, može manipulirati njome, a druga osoba se potčinjava prvoj koja posjeduje i koristi svoju moć. Često se kao zamjena za riječ «moć» koriste nazivi: uticaj, kontrola, i autoritet. Potrebno je razlikovati moć i uticaj. Moć je potencijalni uticaj, sposobnost ili mogućnost da se utiče, potencijalni uticaj koji se nekad koristi a nekad ne koristi. Uticaj je korišćena i manifestovana moć, moć koja je aktualizovana. Korišćenje moći ne mora da dovede uvijek do promjena koje je posjednik moći htio da izazove. U tom slučaju, njegova moć nad drugim nije kontrola nad drugim već samo njegov uticaj. Najčešće se autoritet i moć izjednačavaju. Autoritet je određena vrsta moći, a ne moć uopšte. Preduzetnik može imati moć na osnovu ugleda koji ima u svojoj grupi (radnom okruženju). U tom slučaju, radi se o moći na osnovu prestiža.

Da bi preduzetnik imao moć, potrebno je da raspolaze nekim ličnim karakteristikama ili drugim sredstvima uticaja.¹⁶ Izvori moći mogu biti različiti: znanje i informisanost, mogućnost da se nagrađuje ili kažnjava, položaj i drugo. Uticaj koji preduzetnik (kao osoba) vrši na druge (saradnike) može biti konstantan ili privremen, veći ili manji – pa prema tome i moć koju preduzetnik ima može biti trajna ili privremena, veća ili manja. Posljedice korišćenja moći mogu biti pozitivne i negativne. Posjedovanje moći preduzetnika, prije svega, utiče na odnos prema saradnicima. Pravilo je da je

16 http://zbornik.eibrcko.ba/dokumenta/Zbornik_radova_9-015/Uticaj%20ekonomske%20krize%20na%20malo%20preduzetnistvo.pdf, pristupljeno 19.01.2017.

grupa privlačnija za one sa većom moći nego za one sa manjom moći u grupi.

Posjedovanje moći može imati efekat na promjene u položaju. Posjedovanjem moći postižu se prestiž, ugled i uticaj. Istraživanja pokazuju da se kod preduzetnika koji duže vrijeme imaju moć razvija osjećaj sigurnosti i samopouzdanja, povećava nivo aspiracija i optimizam. Takođe, bitno je naglasiti da se on tada osjeća zadovoljnije ali uz veću moć, po pravilu, ide i veća odgovornost, što može izazvati negativne efekte poput napetosti i uznemirenosti. Preduzetnik može tada da izgubi kontrolu nad samim sobom. To znači da posjedovanje moći značajno utiče ne samo na psihičke karakteristike, već i na zdravstveno stanje preduzetnika. Može se zaključiti: Da li će veća moć uticati da zdravlje bude bolje ili da bude slabije kod onih preduzetnika koji posjeduju moć ili kod onih koji ne posjeduju zavisi od mnogih situacionih i ličnih faktora.

Osobe nad kojima se moć primjenjuje stiču osjećaj ograničenja vlastite slobode i svoje nemoći. Ako saradnici ustanove da preduzetnik svoju moć na osnovu višeg položaja neopravdano proširuje mogu pružiti otpor u smislu zahtjeva za ograničavanjem moći (npr. oduzimanje prava kažnjavanja).

Pod statusom se podrazumijeva količina poštovanja, prestiža i privilegija koji se pridaju osobi koja zauzima određeni položaj.¹⁷ Status zavisi i od ocjene kako pojedinac obavlja zadatke, kao i od ocjene njegovih ličnih karakteristika. Često se u literaturi pominje subjektivni status. Pod subjektivnim statusom se podrazumijeva vrijednost i značaj koji pojedinac, u našem slučaju, preduzetnik sam sebi priznaje. Zavisi od lične ocjene sopstvenih sposobnosti: svoje moći i svoga uticaja, popularnosti i prednosti koje ima kao vođa grupe. Često se dešava da taj status i nije realan, odnosno da ga ne priznaju saradnici. Ponekad se sopstveni status potcjenjuje, ali češće precjenjuje. Najrealniji subjektivni status i svakako najspravniji jeste da se preduzetnik kao vođa grupe upoređuje sa svojim saradnicima.

PREDUZETNIK KAO VOĐA

Često se smatra da vođa treba da bude osoba koja posjeduje posebne lične karakteristike koje ga čine podesnim za vođu. Ponekad se zastupa i shvatanje da se za vođstvo određene karakteristike mogu i steći. Postoje pojedinci koji imaju spoljne uslove da postanu vođe (porijeklo, ugled i uticaj roditelja, obrazovanje, imovina), ali nikad ne postanu spontano izabrane i prihvaćene vođe, a i ako budu postavljeni za vođe, nikad nisu uspješni. S druge strane, postoje pojedinci koji se kao vođe nameću u svim sredinama

¹⁷ Raven, B. H. and Rubin, J. Z. (1976). *Social Psychology: people in groups*, New York, NY: Wiley

i u svim situacijama. Ispitivanja su pokazala da ne postoje neke karakteristične koje bi neku osobu nužno i u svim situacijama činile vođom.

Ipak, može se napraviti pregled osobina za koje smatra da su svojstvene vođi:

- inteligencija,
- samopouzdanje,
- smisao za humor,
- sposobnost uviđanja suštine situacije,
- verbalnu sposobnost i prilagođavanje,
- upornost i angažovanost u grupi,
- prihvatanje od strane grupe,
- osjetljivost za potrebe i zahtjeve članova grupe,
- spremnost da se preuzme inicijativa i eventualni rizik za postupke za koje se očekuje da će doprinijeti uspjehu grupe,
- umijeće u rješavanju zadataka grupe.¹⁸

Sa stanovišta preduzetnika najznačajniji je prilaz koji povezuje djelovanje situacionih faktora i karakteristika ličnosti (*contingency* prilaz). Da bi preduzetnik uspješno djelovao kao vođa, mora posjedovati neke osobine, a prije svega mora se ponašati na određeni način, na način koji zahtijevaju obezbjeđenje funkcionisanja grupe i konkretna situacija. Najznačajnija je situacija – zauzimanje položaja vođe. U toj situaciji dolazi do razvijanja izvjesnih osobina karakterističnih za vođu: porasta samopouzdanja, razvijanja dominantnosti i dr. To može da predstavlja opasnost za preduzetnika u smislu gubitka kontrole nad sopstvenim ponašanjem.¹⁹

Način ponašanja vođe naziva se stil vođstva. U literaturi se najčešće ističu četiri stila vođstva koja mogu da se koriste u smislu «put-cilj» (*path-goal*):

- vođstvo zasnovano na direktivi šta treba da se radi, planiranju rada i kako treba da se radi,
- vođstvo zasnovano na podršci članova grupe,
- vođstvo zasnovano na ostvarivanju zadataka,
- participativno vođstvo koje podrazumijeva učešće zaposlenih u donošenju odluka.²⁰

18 <http://www.valentinkuleto.com/licne-osobine-uspesnog-coveka/>, pristupljeno 24. 01. 2017.

19 Kotler, Ph., Caslione, A.J. (2003). *Kaotika*, Zagreb, MATE d.o.o.

20 Vidi master rad: Uloga i značaj lidera umkreiranju I održavanju organizacione kulture, dostupno na: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/izdanje/41693-uloga-i-znacaj-lidera-u-kreiranju-i-odrzavanju-organizacione-kulture>, pristupljeno 27.01.2017.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U svrhu utvrđivanja ambicija preduzetnika i etike u poslovanju, analizirani su stavovi preduzetnika iz deset opština/gradova u Republici Srpskoj: Banja Luka, Bijeljina, Derventa, Gradiška, Laktaši, Prijedor, Teslić, Trebinje, Višegrad i Zvornik. Autori su sproveli anketu među preduzetnicima koja se sastojala od 5 pitanja, a osnovni cilj je bio da se sazna šta im je bio osnovni motiv za pokretanje biznisa, smatraju li sami sebe vođama, šta ih to pokreće, a šta demotiviše pri radu i da li posluju u skladu sa etičkim principima. Anketni list je poslat elektronskim putem na više od 200 e-mail adresa preduzetnika širom Republike Srpske, ali je povratna informacija stigla od ukupno 60 preduzetnika iz navedenih opština/gradova. Anketirano je sprovedeno je periodu od 28.11.2016. do 12.12.2016. godine.

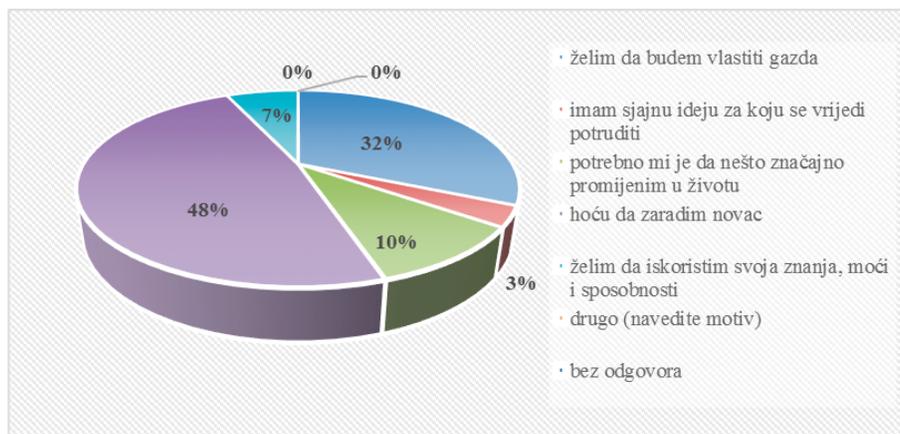
Rezultati istraživanja pokazuju da su preduzetnici u Republici Srpskoj uglavnom muškog pola (46 od ukupno 60 ispitanika), starosti od 30 do 50 godina. U nastavku, dati su zbirni rezultati istraživanja, bez posebnih podjela po opštinama/gradovima, po polu ili starosnoj grupi kojoj ispitanici pripadaju.

Prvo pitanje koje je postavljeno preduzetnicima je: „*Koji je, po Vama, osnovni motiv za pokretanje biznisa?*“. Oni su mogli da izaberu jedan od ponuđenih odgovora (želim da budem vlastiti gazda, imam sjajnu ideju za koju se vrijedi potruditi, potrebno mi je da nešto značajno promijenim u životu, hoću da zaradim novac i želim da iskoristim svoja znanja, moći i sposobnosti) ili da navedu neki drugi, vlastiti motiv.

Tabela 1 – Osnovni motivi za pokretanje biznisa preduzetnika u Republici Srpskoj²¹

PITANJE 1 - „Koji je, po Vama, osnovni motiv za pokretanje biznisa?“		
ODGOVOR	BROJ ISPITANIKA	BROJ ISPITANIKA U %
želim da budem vlastiti gazda	19	31,67 %
imam sjajnu ideju za koju se vrijedi potruditi	2	3,33 %
potrebno mi je da nešto značajno promijenim u životu	6	10,00 %
hoću da zaradim novac	29	48,33 %
želim da iskoristim svoja znanja, moći i sposobnosti	4	6,67 %
drugo (navedite motiv)	0	0,00 %
bez odgovora	0	0,00 %
UKUPNO	60	100,00 %

21 Istraživanje autora

Grafikon 1 – Prikaz motiva za pokretanje biznisa u Republici Srpskoj²²

Rezultati pokazuju da je novac osnovni motiv za pokretanje biznisa (48,33% ispitanika), a odmah za njim je i želja da osoba bude sam svoj gazda (31,67% ispitanika). Deset posto ispitanika želi promjene u svom životu i zbog toga pokreće vlastiti biznis, a mali broj je onih koji žele na što bolji način da iskoriste svoja znanja i sposobnosti.

Drugo pitanje je u stvari vrlo jednostavna konstatacija: „***Ja sam vođa.***“, a preduzetnici su trebali da je potvrde ili negiraju.

Tabela 2 – Da li preduzetnik sebe smatra vođom²³

PITANJE 2 - „ <i>Ja sam vođa.</i> “		
ODGOVOR	BROJ ISPITANIKA	BROJ ISPITANIKA U %
tačno	24	40,00 %
nije tačno	34	56,67 %
bez odgovora	2	3,33 %
UKUPNO	60	100,00 %

Rezultati ne ukazuju na optimistične stavove preduzetnika, odnosno ukazuju da im nedostaje samopouzdanja, te sebe ne vide kao vođu (njih 34 od ukupno 60, odnosno 56,67 % ne vidi sebe kao vođu). Četrdeset posto ispitanika sebe smatra vođom.

Treće pitanje je glasilo: „***Šta Vas pokreće da još bolje i uspješnije radite?***“. Preduzetnici su mogli da izaberu jedan od ponuđenih odgovora (zarađeni novac, radnici u preduzeću, želja da bude bolji od konkurencije,

²² Izrada autora na osnovu rezultata istraživanja

²³ Istraživanje autora

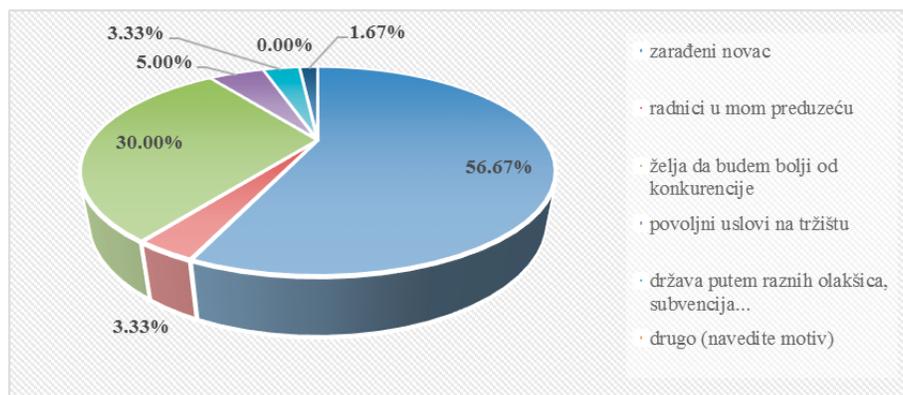
povoljni uslovi na tržištu, država putem raznih olakšica, subvencija i dr.) ili da navedu neki lični motiv koji ih pokreće i čini još uspješnijim radnicima.

Rezultati pokazuju da je novac glavni pokretač preduzetnika (56,67 % ispitanika), odnosno, on ih motiviše da još više, bolje i uspješnije rade i napreduju. Dalje, analizirajući odgovore preduzetnika, vidi se da oni posjeduju borbeni duh, te ih želja da pobijede konkurenciju dodatno motiviše da budu uspješniji (30,00 % ispitanika). Mali broj je onih preduzetnika koje motivišu povoljni tržišni uslovi (5,00 % ispitanika), država putem različitih olakšica i subvencija (3,33 % ispitanika) i radnici u preduzeću (3,33 % ispitanika).

Tabela 3 – Šta motiviše preduzetnike u Republici Srpskoj²⁴

PITANJE 3 - „Šta Vas pokreće da još bolje i uspješnije radite?“		
ODGOVOR	BROJ ISPITANIKA	BROJ ISPITANIKA U %
zarađeni novac	34	56,67 %
radnici u mom preduzeću	2	3,33 %
želja da budem bolji od konkurencije	18	30,00 %
povoljni uslovi na tržištu	3	5,00 %
država putem raznih olakšica, subvencija...	2	3,33 %
drugo (navedite motiv)	0	0,00 %
bez odgovora	1	1,67 %
UKUPNO	60	100,00 %

Grafikon 2 – Glavni motivatori preduzetnika u Republici Srpskoj²⁵

Četvrto pitanje je glasilo: „Šta Vas demotiviše pri radu?“. Preduzetnici su trebali da izaberu jedan od ponuđenih odgovora (nizak procenat zarade,

²⁴ Istraživanje autora

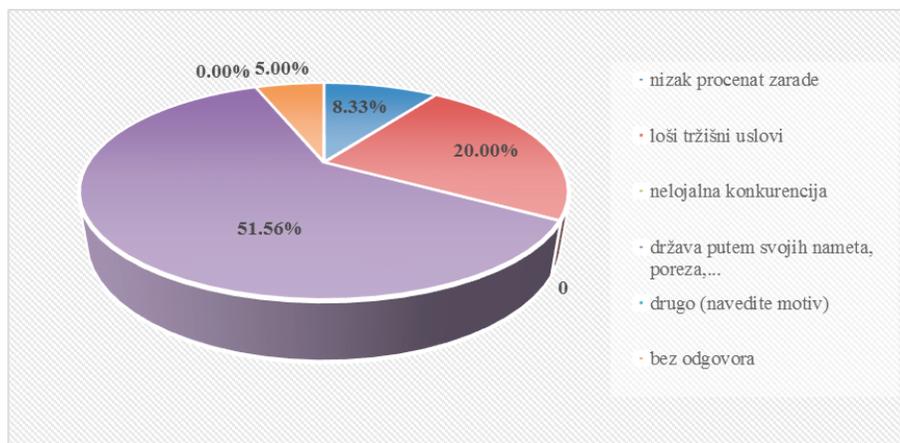
²⁵ Izrada autora na osnovu rezultata istraživanja

loši tržišni uslovi, nelojalna konkurencija, država putem svojih nameta, poreza i slično) ili da navedu vlastiti razlog loše motivacije u radu.

Tabela 4 – Šta demotiviše preduzetnike u Republici Srpskoj²⁶

PITANJE 4 - „Šta Vas demotiviše pri radu?“		
ODGOVOR	BROJ ISPITANIKA	BROJ ISPITANIKA U %
nizak procenat zarade	5	8,33 %
loši tržišni uslovi	12	20,00 %
nelojalna konkurencija	9	15,00 %
država putem svojih nameta, poreza,...	31	51,67 %
drugo (navedite motiv)	0	0,00 %
bez odgovora	3	5,00 %
UKUPNO	60	100,00 %

Grafikon 3 – Glavni demotivatori preduzetnika u Republici Srpskoj²⁷

Preduzetnici uglavnom navode da ih obaveze prema državi (njih 31 od ukupno 60, odnosno 51,67 % ispitanika) i loši tržišni uslovi (20,00 % ispitanika) demotivišu u radu. Petnaest posto ispitanika smatra da je konkurencija na tržištu nelojalna, te ih to demotiviše pri radu, a nizak procenat zarade demotiviše 8,33 % preduzetnika (5 od ukupno 60) u Republici Srpskoj.

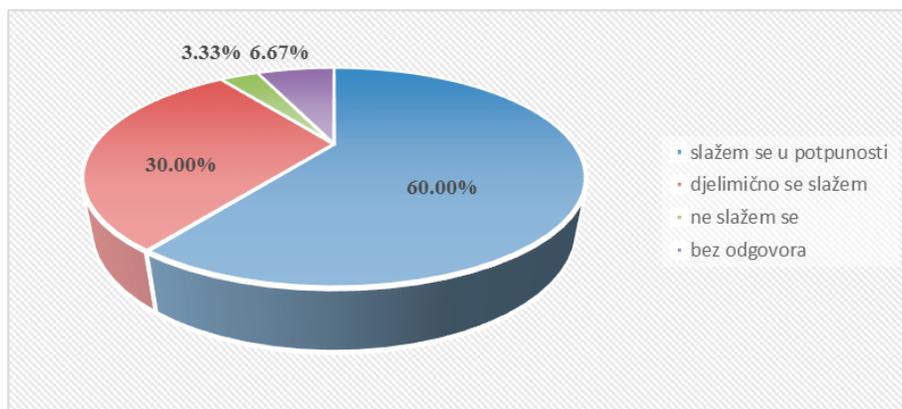
Peto pitanje je u stvari još jedna konstatacija: „*Poslujem u skladu sa etičkim principima.*“, a preduzetnici su se mogli izjasniti trojako: slažem se u potpunosti, djelimično se slažem i ne slažem se.

²⁶ Istraživanje autora

²⁷ Izrada autora na osnovu rezultata istraživanja

Tabela 5 – Poslovanje u skladu sa etičkim principima²⁸

PITANJE 2 - „Poslujem u skladu sa etičkim principima.“		
ODGOVOR	BROJ ISPITANIKA	BROJ ISPITANIKA U %
slažem se u potpunosti	36	60,00 %
djelimično se slažem	18	30,00 %
ne slažem se	2	3,33 %
bez odgovora	4	6,67 %
UKUPNO	60	100,00 %

Grafikon 4 – Poslovanje preduzetnika u skladu sa etičkim principima²⁹

Rezultati pokazuju da većina preduzetnika (njih 36 od ukupno 60, odnosno 60,00 % ispitanika) u potpunosti posluje u skladu sa etičkim principima, manji broj njih uglavnom posluje u skladu sa etičkim principima (njih 18 od ukupno 60, odnosno 30,00 % ispitanika), dok mali broj njih ne posluje u skladu sa ovim principima (2 od ukupno 60, odnosno 3,33 % ispitanika). Četiri ispitanika (6,67 %) se nisu izjasnili o načinu svog poslovanja.

ZAKLJUČAK

Ličnost preduzetnika predstavlja uvijek povezano jedinstvo narazličitijih osobina. U formiranju ličnosti najvažniju ulogu ima samosvijest. Slika koju je preduzetnik stvorio o samom sebi utiče na to da nastoji da uskladi svoje osobine i da nastoji da njegovo ponašanje bude dosljedno i usklađeno. Važnu ulogu u razvoju samosvijesti imaju ideali i ambicije, i prema kojima preduzetnik orijentiše svoje ponašanje. Zahvaljujući ljudskom daru samosvijesti i savjesti, preduzetnik postaje svjestan kako u njemu postoje čitava područja slabosti, područja mogućeg poboljšanja, područja talenata koji čekaju na

²⁸ Istraživanje autora

²⁹ Izrada autora na osnovu rezultata istraživanja

svoj razvoj i područja koja treba promijeniti ili ukloniti iz svog ponašanja. Ako spozna i primjeni maštu i nezavisnu volju na njegov svjesni život - ako postavi ciljeve i vjerno ih se pridržava, onda će preduzetnik razviti snažan karakter (svoje unutrašnje biće). Znanje, vještina i ambicija stoje pod njegovom kontrolom. Može da radi na nekoj od njih da bi popravio ukupnu ravnotežu.

Ono što je za preduzetnika najvažnije je, da u sebi uravnoteži količinu sebičnosti i dobročinstva (egoizam i altruizam) u skladu sa konkretnim slučajevim i situacijama bitnim za napredak poslovanja. Egoistično ponašanje, težnja za vlastitom afirmacijom na štetu svojih saradnika, nekontrolisana ambicija znače smrt za preduzeće.

Najefikasniji način da preduzetnik nešto započne je da se razvijaju zadaci lične misije ili da se razvije sopstvena lična filozofija i uvjerenje. U fokusu toga nalazi se ono što želi da bude (karakter), što želi da radi (postignuće) i sistem vrijednosti i principa na kojima se zasnivaju njegovi postupci. Šta god je u središtu lične misije preduzetnika to će postati izvor njegove sigurnosti, usmjerenosti, mudrosti i snage. Sigurnost predstavlja osjećaj sopstvene vrijednosti, svog identiteta, emocionalne utemeljenosti, samopoštovanja i lične vrijednosti ili bezvrijednosti. Usmjerenost određuje pravac za realizaciju planova. Obezbjeduje principe ili uključuje kriterijume kojima se rukovodi kada donosi odluke.

Abstract

The economy has lately being transformed more and more into entrepreneurial economy and the key participant in such change is entrepreneur. Exactly because of that, the entrepreneurship is an issue that attracts the attention of experts and there is increasing level of research in that area. The authors have tried to present the entrepreneur as a personality and to elaborate the habits of a succesful entrepreneur, especially having in mind the ethics, proactivity and communicativity. Further, motives and ambitions of entrepreneur have been presented. The results of research about the ambitions and ethics in entrepreneurial business in the Republika Srpska have been presented. The research was done using an electronic inquiry in ten municipalities/ cities of the Republika Srpska.

Keywords: *entrepreneur, power, leader, ethics, entrepreneurship*

LITERATURA

1. Avlijaš R., Avlijaš G.. (2003). *Preduzentištvo*. Beograd: Univerzitet Singidunum,
2. Gilder, G.. (1984). *The Spirit of Enterprise*. New York, NY: Simon and Schuster,

3. Hagel III, J., Singer, M.. (2000). *Unbundling the Corporation*. The Mc Kinsly Quaterly, no. 3, 2000.
4. Jaworski, B.J., Kohli, A.. (1993). *Market Orientation: Antecedents and Consequences*. Journal of Marketing, 57.
5. Kotler, Ph., Caslione, A.J.. (2009). *Kaotika*. Zagreb: MATE d.o.o.
6. Radulović, V.B.. (2007). *Osvrt na nezaposlenost i strategiju zapošljavanja u Crnoj Gori*, Trziste-rada-br.23-2007
7. Raven, B. H., Rubin, J. Z.. (1976). *Social Psychology: people in groups*. New York, NY: Wiley.
8. Rot, N.: *Psihologija ličnosti*. Beograd: Zavod za udžbenika i nastavna sredstva, 1994.
9. Siropolis, N.: (1990). *Menadžment malog preduzeća*. Zagreb: Hrvatska obrtnička komora.
10. Strunić, M.: (2000). *Kako postati preduzetnik*. Gradiška.
11. www.appi.ba
12. www.apeiron-uni.eu
13. www.ekof.bg.ac.rs
14. www.efbrcko.ba
15. www.singipedia.singidunum.ac.rs
16. www.valentinkuleto.com

ESTETIKA TELEVIZIJE I NJEN MANIPULATIVNI UTICAJ NA DRUŠTVO

TELEVISION ESTHETICS AND ITS MANIPULATIVE IMPACT TO SOCIETY

Danica Aćimović¹

Sažetak

Naša percepcija sveta je primarno medijski posredovana i to nije reflektovano samo kroz prizmu estetičkih kategorija, već je obraćanje čoveku, namera da se nešto kaže o ljudskom biću, dovela do stilizovanog i tehnički sve savršenijeg jezika medija. Misli se ovde na elektronske medije, najpre na televiziju kao najprisutniji medij masovne komunikacije. Svaka TV emisija treba da bude razumljiva što široj populaciji. Svojom strukturom mora ići ovako: da iskaz bude postupno dat, da ima logično svrstane aspekte, da se obraća i osvaja senzibilitetom, da pokreće na razmišljanje, da precizno provocira emocije, da navodi na prepoznatljive asocijacije. Estetika je pre svega pitanje uma. Pitanje etike u funkciji estetike, i njena upotreba u TV emitovanju, uvek se iznova uspostavlja. Ukoliko je namera poštena i ne izneverava pozitivni, humani pristup – biće opravdano izvesno manipulisanje slikom i komentarom. Ovaj rad donosi primere i analizu uslovljenu društvenim konsenzusom u Srbiji.

Ključne reči: Estetika televizije, etika, manipulacija, socijalni konsenzus.
JEL klasifikacija:L 82

UVOD

Primiče se kraju i druga dekada trećeg milenijuma, kada kao korisnici savremenih medija, moramo već biti svesni da je naša percepcija sveta - primarno medijski posredovana. To nije reflektovano samo kroz prizmu estetičkih kategorija, već je obraćanje čoveku, namera da se nešto kaže o ljudskom biću, dovela do stilizovanog i tehnički sve savršenijeg jezika medija. Ako smo promišljena i odgovorna individua, onda uočavamo elementarne kriterije za vrednovanje svakog medija masovnih komunikacija. Najočiglednije su

¹ Prof. dr Danica Aćimović, Katedra za medije Fakulteta za menadžment u Sremskim Karlovcima, Srbija

tehničke vrednosti (kvalitet slike/tona, jasnoća, stabilnost, ekspozicija, montažni spojevi), zatim intelektualne (izbor teme, sadržaj, originalnost) i naravno umetničke vrednosti (kompozicija i kadriranje, izbor slika, zvuka, muzike, šumova, stil autora). Ali, ako smo samo površni medijski konzumenti, koji po inerciji prate sve što se stavlja na „meni“, onda smo u stanju „medijskog zamorčeta“. Takva pasivna pozicija podrazumeva istovremeno, maksimalno delovanje svih senzacija na čula i zloupotrebljava našu prirodnu spremnost, otvorenost za nekritički prijem informacija.

Izvorno značenje reči manipulacija, podrazumeva vešto rukovanje nečim, pokretanje nečega, na primer pokretanje emocija. Međutim, učestalo je shvatanje da taj termin označava obmanu, korišćenje reči i informacija u cilju zavodjenja jedinke ili javnosti. Pri tome se ne misli da je reč o „nekoj velikoj šteti“, već o modelu ponašanja koji koristi nečije poverenje, kako bi se osvojila naklonost ili pribavila neka korist. Manipulišu svi, u svakoj životnoj dobi. Primetna je već kod male dece prema roditeljima, preko svesnih i nesvesnih strategija u svakoj vrsti međuljudskih odnosa – poslovnoj, privatnoj, prijateljskoj. Američki lingvista Noam Čomski² navodi deset manipulativnih strategija putem medija masovnih komunikacija: preusmeravanje pažnje, stvaranje problema, postupnost promena, odlaganje, provociranje određenih emocija, upotreba dečjeg jezika (slikom), neznanje, veličanje gluposti, stvaranje osećaja sopstvene krivice, zloupotreba znanja.

PRIRODA TELEVIZIJSKE SLIKE STVORENA ZA MANIPULACIJU

Naučnici koji se bave istraživanjima procesa u ljudskom mozgu, dokazali su (časopis *TTE Visual : Articles on Visual Memory*, Transparences to Educate, Hollande, 2002.) da su slike i simboli, faktori od presudnog značaja za cervikalni sistem³ čoveka, jer dospevaju direktno u dugoročnu memoriju. Optički nerv *homo sapiensa* sadrži minimum 1 000 000 vlakana, što u mnogome premašuje broj od 30 000 vlakana kojima se služi slušni živac. To je više od ukupnog broja nervnih vlakana koja mozgu prenose informacije o dodiru, temperaturi, bolu – iz svih delova tela. Zbog toga ljudi najduže i najjače pamte ono što su videli, više od onoga što su osetili i čuli. Zato je televizija najuticajniji masovni medij, jer se prima prvenstveno čulom vida. Prikazi i poruke sa malih ekrana snažno utiču na stavove u zajednici, na verovanja i ponašanje, igraju vitalnu ulogu u politici, ekonomiji i društvenoj praksi.

2 Čomski, N., <http://www.telegraf.rs/zanimljivosti/680887-ovako-vlast-manipulise-ljudima-u-deset-koraka>; (objavljeno 03. Maj 2013. | 10:48; poseta 10. januar 2017)

3 Cervikalni sistem – mozak čoveka, moždana opna i nervna vlakna koja prenose nadražaje.

Svaka televizijska poruka/emisija treba da bude razumljiva što široj populaciji. Svojom strukturom mora ići ovako: da iskaz bude postupno dat, da ima logično svrstane aspekte, da se obraća i osvaja senzibilitetom, da pokreće na razmišljanje, da precizno provocira emocije, da navodi na prepoznatljive asocijacije. Kada govorimo o kreativnosti ili manipulativnosti televizijske slike, najpre se misli na njenu elektronsku strukturu, podložnu intervencijama u svakom segmentu rada: pretapanje u kameri prilikom snimanja, digitalna obrada vizuelnih podataka u procesu montaže, kompjuterska grafika i animacija u post-produkciji. Finalna produkcija slike i zvuka na televiziji, svodi se na kombinovanje, kompilaciju i izmenu postojećih zapisa. Preuzimaju se iz arhive, citiraju, ponavljaju tuđi rukopisi, tuđi snimljeni kadrovi i postaju komponenta stvaralačkog postupka. To su tipični oblici post-modernističke umetnosti.

Televizija se tako javlja kao proizvođač istine, proizvođač stvarnosti i nas samih, vodeći i te kako računa, o održivoj svesti sopstvene neophodnosti⁴. Ona menja realni svet pomoću slika opscena i privida, koje je teško odvojiti od stvarnosti – jer deluje tako realno. Ona osvaja deformišući istinu i manipulišući javnim mnenjem. Deluje efektno, jer je prisutna u svakom domaćinstvu, servira šta god i kad god to hoće, jer je povratna reakcija nemoguća, osim isključenja programa.

PRIMER MANIPULACIJE SLIKOM IZ STVARNOSTI

Kao ilustracija tvrdnji da je "žrtva rata u Bosni 1991/95.godine, bila istina, a prvi egzekutor toga projekta – film, video, televizija", Božidar Zečević⁵ navodi tragične primere masakra na sarajevskoj pijaci Markale, maja 1992. godine i materijal navodnog koncentracionog logora za bosanske Muslimane u Trnopolju kod Omarske, koji je avgusta iste godine snimila britanska novinarka Peni Maršal. Obe situacije su veoma uzburkale javno mnenje celoga sveta! Srbima su donele drakonske kazne, a kasnije se ipak utvrdilo da je reč o strahovitoj manipulaciji i falsifikatu.

Nemački novinar Tomas Dajhman⁶, na osnovu ponovo prikupljenog materijala u Trnopolju, optužio je Peni Maršal za falsifikat. Uočio je da se na fotografijama, stub (koji drži bodljikavu žicu) nalazi ISPRED žice, a da su ljudi u grupi i sama žica IZA tog stuba, što znači da su oni napolju a TV ekipa u zatvorenom prostoru. Dok je sudski pretres još bio u toku, na *Jugoslovenskom festivalu dokumentarnog i kratkometražnog filma* 1998.

4 Aćimović, D., (2005), *Dokumentarni film i televizija*, Edicija: Link Plus, Media Art Service International, Novi Sad

5 Zečević, B. (1998), Izlaganje nakon projekcije dokumentarnog filma Mihajla P. Ilića, *Presuda (Judgement)* na Jugoslovenskom festivalu dokumentarnog, kratkometražnog igranog i animiranog filma

6 Ilić, P. M., wikipedia -slobodna enciklopedija [https://sr.wikipedia.org/sr-el/Mihailo_Ili%C4%87_\(reditelj\)](https://sr.wikipedia.org/sr-el/Mihailo_Ili%C4%87_(reditelj))

godine (Beograd), mogli smo videti film Mihajla P. Ilića, *Presuda (Judgement)* koji je putem video analize rekonstruisao čitav događaj i poručio: *Istina prva strada kada krenu doboši rata.*

Naveden je eklatantni primer zloupotrebe istine putem očiglednih slika stvarnosti, a šok bolnog otkrića još više je pogodio *post festum!* Saznanje da je gledalac žrtva obmane jednako je neprijatno, kao i činjenica da je Peni Maršal odlično vladala jezikom slike u cilju manipulacije. Zato se mora imati u vidu da TV slike nisu puki odraz stvarnosti, već jedna paralelna stvarnost sa svojim zakonima uverljivosti, idejama, porukama i naravno autorskim/novinarskim pečatom. Stvarnost nije uvek sinonim za istinu, postoje i nehotične zablude, vizije, iluzije. Ali je najvažnije da to ne bude zloupotrebjeno, da se očuva etičnost i humanost poruke koja se transponuje u jezik medija.

PRIMER MANIPULACIJE U TELEVIZIJSKIM EMISIJAMA ZABAVNOG TIPA

Nešto bezazleniji, ali ništa manje poguban, jeste primer manipulacije u zabavnim emisijama tipa reality show. Prvi serijal toga tipa, pod nazivom *Veliki brat*, bio je nehuman socijalni eksperiment u kojem su se gledaoci pokazali radoznali, naivni i infantilni. Preko odabrane grupe učesnika, koji se svojevolljno prilagođavaju nemogućim uslovima, banalnim situacijama i nemoralnim reakcijama, nametnut je, za još dugo godina, obrazac „pobediti po svaku cenu“. Akteri/ukućani su postali statisti u složenoj medijskoj manipulativnoj predstavi koju kreiraju menadžeri i producenti. Ustupali su svoju ličnost, slobodu i sudbinu u ruke drugih, zarad „pet minuta slave“, dok su gledaoci postajali „začarani posmatrači/navijači“ u veštij igri manipulacije, čiji scenario i osnovni cilj nisu znali – a to je profit TV stanice.

Na Fakultetu za menadžment – smer mediji (Sremski Karlovci), u dva navrata je sprovedeno istraživanje⁷ o reakcijama gledalaca na emisije reality show, godine 2013. i 2016. Traženi su odgovori na pitanja kvaliteta i nedostataka ovih serijala, kao i pitanje svesnosti gledalaca o visokoj komercijalizaciji istih.

U prvom istraživanju je učestvovalo 60 ispitanika, starosti od 22 do 65 godina. Preovlađujući nivo stručne spreme bio je srednjoškolski, što na izvestan način govorio o intelektualnom profilu aktivnog gledališta. Upitnik je dostavljan pojedinačno, putem interneta, u periodu novembar-decembar 2013. godine. Nije zanemarljiva polazna činjenica – da svi koji koriste internet poseduju elementarnu medijsku pismenost. Za pitanje estetike, to znači solidno vladanje vizuelnim jezikom i simbolima. Gledaoci su naveli da pra-

⁷ istraživanjem rukovodila prof. dr Danica Aćimović, u okviru predmeta *Estetika u medijima*.

te sledeće serije: *Menjam ženu*, *Veliki brat*, *Farma*, *Domaćine oženi se*, *Sve za ljubav*. Na pitanje o **KVALITETU emisija dobijeni su sledeći odgovori**: pružaju zabavu, opuštaju, edukuju; bio je poneki dopisani kvalifikativ: dinamično je, nema dosade, vidimo kako se ljudi snalaze, upoznajemo drugačije živote. Kao NEDOSTATAK za reality show navedeni su ovi stavovi: vulgarnost, kič, loš uticaj na gledaoce; dopisani su i neki drugačiji odgovori: dugo traje, učesnici nisu iskreni, bezobrazni su, aljkavi su. Svesnost o visokoj komercijalizaciji ovakvih serijala pokazalo je 39 ispitanika, 17 je bilo nesigurno a četvoro nije bilo svesno toga.

Drugo istraživanje, sa istim upitnikom i nešto pomerenom starosnom granicom ka mlađoj populaciji (16-65 godina) obavljeno je u periodu januar-februar 2016. godine. Učestvovalo je drugih 60 ispitanika, gde je kao obrazovni nivo takođe preovladala je srednja sprema. Upitnik je dostavljan pojedinačno, putem interneta. Aktuelni su bili sledeći reality show programi: *Veliki brat*, *Survivre (Preživljavanje)*, *Parovi*, *48 sati svadba*, *Kardašijani*. Odgovori na pitanje o KVALITETU se ponavljaju tj. ne očekuje se previše: zabavljaju, opuštaju, edukuju; drugačiji dopisani odgovori su bili: stalno je napeto, neizvesno, uzbudljivo, adrenalin. Za razliku od prvog istraživanja zabavni faktor je prisutniji od edukativnog, što znači da gledaoci sada sa manje respekta prilaze ovim emisijama. Kao ZAMERKE za reality show navedene su: preterana golotinja, vulgarnost, neukus, loš uticaj na gledaoce; dopisani drugačiji odgovori i sada su slični: nehumano, bizarno, učesnici nisu iskreni, glumataju, bezobrazni su, agresivni. Svesnost gledalaca o visokoj komercijalizaciji ovakvih serijala pokazalo je više ispitanika nego pre tri godine (45), trinaestoro je bilo nesigurno, opredeljujući se za odgovor „a šta ja znam“, samo dvoje nije bilo svesno stepena komercijalizacije programa.

Primećena je razlika u povećanoj svesti gledalaca – da se na ovim serijama profitira, što bi na izvestan način značilo da se sada manje veruje u iskrenost organizatora i učesnika. Drugim rečima, postaju gledaoci svesni da se njima manipuliše, te da kroz aktivno učešće (putem slanja SMS poruka i glasanja) omogućuju zaradu drugima.

KAKO IZBEĆI MANIPULATIVNE ZAMKE SA TV EKRANA

Estetika je pitanje lepote uma, odnegovanih kriterija i odluke. Zato je, pre svega, neophodan - otklon prema mediju. Medijski pismen gledalac, poseduje neophodnu distancu i sumnju, u stanju je da analizira i poredi viđeno sa drugim izvorima. Svestan je da se putem ekrana daju uputstva, da se neosetno utiče na formiranje stava kroz „nagovarajući komentar“. Komentator je često prikriveno sugestivn, suptilno navodi na prihvatanje određenog načina mišljenja, na usaglašavanje sa prohtevima i subjektivnim

procenama realizatora, producenata, urednika. Dok se prati program, gledalac treba trenutno da formira lični kritički stav, zasnovan na sledećim pitanjima⁸:

- kakva je priroda materijala - karakter izabраниh tema, likova, predmeta, stvari, tragova, oznaka, utisaka; kakve su im namene i namere, ciljevi; èemu služe verbalne izjave;
- koliko je sve to autentièno – najdiskutabilnija, najvažnija vrednosna kategorija, stalno podložna sumnji; veèito je na proveru „poštenje“ medijskih radnika dok se otkrivaju mesta pozicioniranja kamere. *Gde je smeštena kamera?* Sve dok je kamera nevidljiva, na mestu gde je logièno da bude, ali kao nedejstvujuae, neutralan posmatraè, da ne bude uoèena od strane aktera – uverljivost metode je snažna (da su oni nesvesni njenog prisustva u tuèi, svađi, sudaru i sl.); èim je kamera markirana, oèigledno prisutna tamo gde obièno ne može da bude neprimeæena (u vožnji automobilom, prilikom izvedbe nekog èina) medijski postupak postaje namešten, providan, impresija realnosti se gubi.

Stručnjaci⁹ objašnjavaju da se “iluzija superiornosti nad malim junacima, koji nama dolaze na poklonjenje”, ostvaruje zato što sami biramo okvire svoje obaveštenosti, prisustva i učešca. Sami biramo TV kanale i određujemo trajanje njihovog prisustva u našim životima. Medij televizije može bitno da pomogne u stvaranju svesti/stava svakog pojedinca, pokretač progressa i humanih aktivnosti. Može da bude „prozor u svet“ i uzoran estetički model, zahvaljujući upravo prirodi svoga medijskog jezika. Tužno je uočavati samo manipulaciju, odsustvo zanata i umeća, a ne upitati se o uzrocima. Još bolje, o posledicama. Mediji su odraz stanja duha ovoga društva. Ni reč više. Ni manje.

ZAKLJUČAK

Estetika je misaoni proces, deo filozofije, način posmatranja i veštine uočavanja. Pitanje istančanog i razvijenog osećaja za procenu stalno se obnavlja, ali i uči! Podrazumeva se, takođe, opskrbljenost medijskom pismenošću i sposobnošću da se analitički postupak izvede kroz nekoliko spekulativnih stupnjeva: grupisanje (određivanje sličnosti elemenata, utvrđivanje različitosti), indukcija, dedukcija, sinteza, apstrahovanje. To je složen proces koji zahteva budnost i britak um, da bi se čitalo između redova, da bi se

⁸ *Ibidem*

⁹ Katz, E., Blumler G., J., (1974), *The Uses of mass communications and Gratifications Research*, Beverly Hills, CA, Sage

rašćlanila, pa zatim razumela medijska poruka (kako bi se otkrila moguća manipulacija). Mediji radija i televizije pomogli su da se razbiju okoštale strukture misaonog posmatranja, načini viđenja, razmišljanja. Naročito je televizija postala, ne samo produžetak čula, već jedna nova veza sa stvarnošću, nov način življenja i poimanja sveta. Takvu televiziju mi želimo da upoznamo i da vladamo njome, a ne onu koja aktivne gledaoce pretvara u pasivne posmatračke i konzumente proizvoda velikih korporacija (bilo da je reč o hrani, lekovima, tehničkoj robi ili paketima porodičnih serijala, reality shows-programima, grand-paradama). U tom cilju, opravdano je neprestano edukovanje gledališta kroz primere kvalitetnih, estetski prihvatljivih emisija. Valjalo bi.

Abstract

Our perception of the world is primarily influenced by media and that is not reflected only through prism of esthetic categories, but the communication to a person, the intention to say something about a human being has led to stylised and technically more perfect media language. It is predominantly through electronic media, television in the first place as the most prevalent media language.

Keywords: TV esthetics, ethics, manipulation, social consensus

LITERATURA:

1. Aćimović, D., *Dokumentarni film i televizija*, Edicija: Link Plus, Media Art Service International, Novi Sad, 2005.
2. Blumer i Katz - Katz, Elihu & Jay G. Blumler: *The Uses of mass communications and Gratifications Research*, Beverly Hills, CA, Sage, 1974.
3. Čomski Noam, *Jer mi tako kažemo*, Službeni glasnik, Beograd, 2016.

Internet izvori:

1. **Āomski Noam**, <http://www.telegraf.rs/zanimljivosti/680887-ovako-vlast-manipulise-ljudima-u-deset-koraka>; (objavljeno 03. Maj 2013. | 10:48; (poseta 10. januar 2017)
2. **Ilić, P. Mihajlo**, wikipedia -slobodna enciklopedija [https://sr.wikipedia.org/sr-el/Mihajlo_Ili%C4%87_\(reditelj\)](https://sr.wikipedia.org/sr-el/Mihajlo_Ili%C4%87_(reditelj)) (poseta 10. januar 2017)

MONITORING VODE ZA PIĆE NA PODRUČJU OPŠTINE LAKTAŠI

MONITORING OF WATER AT THE TERRITORY OF LAKTAŠI

Ljiljana Stojanović Bjelić, Bogoljub Antičić,
Rosa Bajčić, Goran Dević

Sažetak

Monitoring zdravstvene ispravnosti vode za piće nije samo od lokalnog, već je i od nacionalnog interesa jer daje mogućnost adekvatnog reagovanja u slučaju da dođe do pojave zdravstvene neispravnosti vode za piće. Svjetska zdravstvena organizacija je vodosnabdjevanje i kvalitet vode za piće svrstala u dvanaest osnovnih pokazatelja zdravstvenog stanja stanovništva zemlje. Najsigurniji način obezbjeđenja higijenski ispravne vode za piće je preko vodovoda. Cilj rada je da se prikaže način funkcionisanja, organizacija monitoringa i stanje zdravstvene ispravnosti vode za piće centralnih vodovodnih sistema na teritoriji Opštine Laktaši.

Ključne riječi: monitoring, kvalitetet vode za piće, zdravstvena ispravnost
JEL klasifikacija: Q 53

UVOD

U skladu sa Pravilnikom o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće Republike Srpske obavlja se kontrola kvaliteta i zdravstvene ispravnosti vode za piće za gradski vodovod Laktaši. Iz distributivne mreže se uzimaju uzorci tako da se krajnje tačke u mreži pokriju ali i javni objekti, kao što su vrtići, škole, hoteli, restorani i slično, kao i objekti koji služe za promet i proizvodnju životnih namirnica. Broj analiza, kao i parametara vrši se u skladu sa Pravilnikom. Monitorinig kvaliteta vode za piće predstavlja dio složenog sistema i on ne smije da bude zasnovan samo na laboratorijskim ispitivanjima već mora da se zasniva i na stalnim sanitarno-higijenskim pregledima objekata i održavanja zona sanitarne zaštite.

K.P. "Budućnost" a.d. Laktaši snabdijeva veći dio opštine Laktaši sa vodom za piće i vrši nadzor nad kontrolom kvaliteta vode na vodovodnim sistemima na području opštine Laktaši. Vodovodni sistem Slatine, isporučena voda od strane vodovoda Banja Luka je hlorisana, s tim što kontrolu kvaliteta vode prati KP "Budućnost". Osim isporučene vode iz Banja luke područje Slatine se snabdijeva i sa vodom sa lokalnih izvora, lokalni vodovod „Gakovica”, koji ima sopstveno hlorisanje gasnim hlorom u sabirnom rezervoaru odakle se dalje potrošačima distribuiraju hlorisana. vode. Uzorci za analize uzimaju se sa izvorišta - sirova voda, rezervoara i vodovodne mreže-hlorisana voda, i to sa onoliko mjesta koliko je to određeno Pravilnikom prema broju ekvivalentnih stanovnika. Ekvivalentni stanovnik (ES) je potrošnja vode od 150 litara na dan.

METOD RADA

Laktaši se pitkom vodom snabdijevaju iz podzemnih dononskih slojeva koji se nalaze na dubini između 12-25 metara. Značajno je istaći da se iz pet bušenih bunara-izvorišta eksploatiše voda, a ti bunari su u neposrednoj blizini centra grada. U periodu od 1974. – 1976. godine su u eksploataciju stavljena dva bušena bunara, a to su: B1 i B2, njihova izdašnost tada je iznosila 55-60 l/s. Ono što je sasvim evidentno jeste da je vremenom došlo da smanjena nivoa vode u tim bunarima, naročito u sušnom periodu.

Izdašnost bunara je značajno opala i iznosila je: B1 – 5 l/s i B2 – 12 l/s,

Prilikom ovog pada izdašnost bunara nije uspijevala da zadovolji konituirano snabdijevanje pitkom vodom stanovnika Laktaša. U cilju rješavanja ovog problema, krajem 2007. godine započeti su na ovim izvorištima istražni radovi, dok su sredinom naredne godine, tj. 2008., u eksploataciju pušteni i bunari B8 i B9. Bitno je istaći da se sadašnji kapacitet sa svim ovim bunarima kreće negdje između 60 l/s i 90 l/s i sa takozvanim „Starim bunarom“ izdašnosti oko 5-7 l/s.

Za potrebe ovog rada analizirani su podaci o kvalitetu vode za piće za period 2013- 2014 godine. Ukupan rezultat istraživanja je po godinama podijeljen i prikazane su vijednosti parametara za fizičko-hemijsku analizu vode za piće za mjesec januar, juni i decembar. U vrijeme poplava u toku maja 2014.g. vršena su vanredna uzorkovanja na mreži i izvorištima. Svi uzorci (7 uzoraka) iz tog perioda odgovarali su Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće. KP „Budućnost”, a.d pored redovne kontrole rezidualnog hlora u mreži vrši i ispiranje pojedinih dijelova mreže posebno po lokalnim vodovodnim sistemima gdje je nedovoljan broj potrošača priključen, a vodovodna mreža prilično dugačka. Na godišnjem nivou vrši se mehaničko čišćenje i hiperhlorisanje svih vodnih objekata rezervoara i kaptaza, ukoliko se ukaže potreba i više puta u toku godine sa ciljem, isporuke zdravstveno ispravne vode za piće potrošačima.

REZULTATI ISPITIVANJA

Mjesta u vodovodnoj mreži sa kojih se uzimaju uzorci su obično javne zgrade, škole, vrtići i kod potrošača koji su najviše udaljeni od samog mjesta hlorisanja. U radu su prikazani rezultati fizičko-hemijskih analiza vode za piće na području opštine Laktaši za 2013. godinu i 2014. godinu, analizirajući stanje na početku, tokom sredine i kraja godine,

Tabela 1. Izvještaj o rezultatima fizičko-hemijskih ispitivanja za januar 2013. godine (Bunar B1)

PARAMETAR	UTRVĐENA VRIJEDNOST	REFERENTNA VRIJEDNOST	JEDINICA MJERE	METODA ISPITIVANJA
Temperatura	-	Temperatura izvorišta ili niže	°C	SMEWW 19 th 2550 B
Boja	< 5	≤ 5	°Co-Pt skale	UMH 053
Miris	Bez	Bez	-	UMH 054
Ukus	Bez	Bez	-	UMH 055
Mutnoća	< 0.02	≤ 1**	NTU	BAS EN ISO 7027:2002 ♦
Koncentracija jona vodonika (pH)	6.89	6.8 – 8.5	pH jed.	BAS ISO 10523:2002 ♦
Utrošak KMnO4	< 2.0	≤ 8	mg/L	BAS EN ISO 8467:2002
Amonijak	< 0.05	≤ 0.1***	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NH3 F
Rezidual dezinfekcionog sredstva, rezidualni hlor	-	≤ 0.5	mg/L	UMH 039
Hloridi	23.1	≤ 200	mg/L	BAS ISO 9297:2002
Nitriti, NO ₂	< 0.01	≤ 0.03	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₂ · B
Nitrati, NO ₃	13.8	≤ 50.0	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₃ · B ♦
Gvožđe, Fe	0.06	≤ 0.3	mg/L	SMEWW 19 th 3500-Fe D ♦
Mangan, Mn	0.02	≤ 0.05	mg/L	BAS ISO 6333:2003
Ostatak poslije isparenja na 105°C	491	-	mg/L	UMH 036
Električna provodljivost na 20 °C	756	≤ 1000	µScm ⁻¹	BAS EN 27888:2002

Napomena:

** Za vodovode do 5.000 stanovnika dozvoljena je mutnoća do 5 NTU

*** Za vodovode do 5.000 ES do 1 mg/L

Na osnovu prethodne tabele možemo zaključiti da su utvrđene vrijednosti parametara u granicama referentnih vrijednosti prema Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće.

Tabela 2. Izvještaj o rezultatima fizičko-hemijskih ispitivanja za juni 2013. godine (Bunar B1)

PARAMETAR	UTVRĐENA VRIJEDNOST	REFERENTNA VRIJEDNOST	JEDINICA MJERE	METODA ISPITIVANJA
Temperatura	-	Temperatura izvorišta ili niže	°C	SMEWW 19 th 2550 B
Boja	< 5	≤ 5	°Co-Pt skale	UMH 053
Miris	Bez	Bez	-	UMH 054
Ukus	Bez	Bez	-	UMH 055
Mutnoća	< 0.03	≤ 1**	NTU	BAS EN ISO 7027:2002 ♦
Koncentracija jona vodonika (pH)	7.57	6.8 – 8.5	pH jed.	BAS ISO 10523:2002 ♦
Utrošak KMnO4	< 2.5	≤ 8	mg/L	BAS EN ISO 8467:2002
Amonijak	< 0.05	≤ 0.1***	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NH3 F
Rezidual dezinfekcionog sredstva, rezidualni hlor	-	≤ 0.5	mg/L	UMH 039
Hloridi	29.9	≤ 200	mg/L	BAS ISO 9297:2002
Nitriti, NO2	< 0.01	≤ 0.03	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO2 -B
Nitrati, NO3	18.7	≤ 50.0	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO3 -B ♦
Gvožđe, Fe	0.07	≤ 0.3	mg/L	SMEWW 19 th 3500-Fe D ♦
Mangan, Mn	0.02	≤ 0.05	mg/L	BAS ISO 6333:2003
Ostatak poslije isparjenja na 105°C	476	-	mg/L	UMH 036
Električna provodljivost na 20 °C	733	≤ 1000	µScm ⁻¹	BAS EN 27888:2002

Tabela 3. Izvještaj o rezultatima fizičko-hemijskih ispitivanja za decembar 2013. godine (Bunar B9)

PARAMETAR	UTRŦĐE-NA VRIJE-DNOST	REFEREN-TNA VRIJE-DNOST	JEDINICA MJERE	METODA ISPI-TIVANJA
Temperatura	-	Temperatura izvorišta ili niže	°C	SMEWW 19 th 2550 B
Boja	< 5	≤ 5	°Co-Pt skale	UMH 053
Miris	Bez	Bez	-	UMH 054
Ukus	Bez	Bez	-	UMH 055
Mutnoća	< 0.30	≤ 1**	NTU	BAS EN ISO 7027:2002 ♦
Koncentracija jona vodonika (pH)	7.15	6.8 – 8.5	pH jed.	BAS ISO 10523:2002 ♦
Utrošak KMnO ₄	< 2.0	≤ 8	mg/L	BAS EN ISO 8467:2002
Amonijak	< 0.05	≤ 0.1***	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NH3 F
Rezidual dezinfekcionog sredstva, rezidualni hlor	-	≤ 0.5	mg/L	UMH 039
Hloridi	23.6	≤ 200	mg/L	BAS ISO 9297:2002
Nitriti, NO ₂	< 0.01	≤ 0.03	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₂ -B
Nitrati, NO ₃	17.1	≤ 50.0	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₃ -B ♦
Gvožđe, Fe	0.05	≤ 0.3	mg/L	SMEWW 19 th 3500-Fe D ♦
Mangan, Mn	0.01	≤ 0.05	mg/L	BAS ISO 6333:2003
Ostatak poslije isparjenja na 105°C	430	-	mg/L	UMH 036
Električna provodljivost na 20 °C	662	≤ 1000	µScm ⁻¹	BAS EN 27888:2002

U 2013. godini, u mjesecu junu i decembru utvrđene vrijednosti parametara su u granicama referentnih vrijednosti. Vrijednost mutnoće je u januaru mjesecu nije prelazila MDK (maksimalno dozvoljene vrijednosti) i bila je 0.02 NTU, dok u junu mjesecu ta vrijednost je varirala i neznatno prelazila MDK. Koncentracija jona vodonika (pH) sa 6.89 u januara porasla je u junu mjesecu i njena vrijednost je iznosila 7.59, utrošak KMnO₄ je sa 2.0 mg/L porastao na 2.5 mg/L.

Tabela 4. Izvještaj o rezultatima fizičko-hemijskih ispitivanja za januar 2014. godine (Bunar B9)

PARAMETAR	UTRVĐENA VRIJEDNOST	REFERENTNA VRIJEDNOST	JEDINICA MJERE	METODA ISPITIVANJA
Temperatura	-	Temperatura izvorišta ili niže	°C	SMEWW 19 th 2550 B
Boja	< 5	≤ 5	°Co-Pt skale	UMH 053
Miris	Bez	Bez	-	UMH 054
Ukus	Bez	Bez	-	UMH 055
Mutnoća	< 0.10	≤ 1**	NTU	BAS EN ISO 7027:2002 ♦
Koncentracija jona vodonika (pH)	6.68	6.8 – 8.5	pH jed.	BAS ISO 10523:2002 ♦
Utrosak KMnO4	< 3.1	≤ 8	mg/L	BAS EN ISO 8467:2002
Amonijak	< 0.05	≤ 0.1***	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NH3 F
Rezidual dezinfekcionog sredstva, rezidualni hlor	-	≤ 0.5	mg/L	UMH 039
Hloridi	23.6	≤ 200	mg/L	BAS ISO 9297:2002
Nitriti, NO ₂	< 0.01	≤ 0.03	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₂ - B
Nitrati, NO ₃	14.3	≤ 50.0	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₃ - B ♦
Gvožđe, Fe	0.11	≤ 0.3	mg/L	SMEWW 19 th 3500-Fe D ♦
Mangan, Mn	0.02	≤ 0.05	mg/L	BAS ISO 6333:2003
Ostatak poslije isparjenja na 105°C	458	-	mg/L	UMH 036
Električna provodljivost na 20 °C	704	≤ 1000	µScm ⁻¹	BAS EN 27888:2002

Analizirajući podatke iz tabele 4 može se uočiti da su rezultati fizičko-hemijskih ispitivanja za januar 2014. godine bili u granicama maksimalno dozvoljenih koncentracija prema Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće. Dobijene vrijednosti fizičko hemijskih parametara su u poredjenju sa 2013. godinom su identične i nije bilo promjena.

Tabela 5. Izvještaj o rezultatima fizičko-hemijskih ispitivanja za juni 2014. godine (Bunar B1)

PARAMETAR	UTVRĐENA VRIJEDNOST	REFERENTNA VRIJEDNOST	JEDINICA MJERE	METODA ISPITIVANJA
Temperatura	-	Temperatura izvorišta ili niže	°C	SMEWW 19 th 2550 B
Boja	< 5	≤ 5	°Co-Pt skale	UMH 053
Miris	Bez	Bez	-	UMH 054
Ukus	Bez	Bez	-	UMH 055
Mutnoća	< 0.12	≤ 1**	NTU	BAS EN ISO 7027:2002 ♦
Koncentracija jona vodonika (pH)	7.58	6.8 – 8.5	pH jed.	BAS ISO 10523:2002 ♦
Utrošak KMnO ₄	< 2.0	≤ 8	mg/L	BAS EN ISO 8467:2002
Amonijak	< 0.05	≤ 0.1***	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NH3 F
Rezidual dezinfekcionog sredstva, rezidualni hlor	-	≤ 0.5	mg/L	UMH 039
Hloridi	21.1	≤ 200	mg/L	BAS ISO 9297:2002
Nitriti, NO ₂	< 0.01	≤ 0.03	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₂ - B
Nitrati, NO ₃	16.6	≤ 50.0	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₃ - B ♦
Gvožđe, Fe	0.05	≤ 0.3	mg/L	SMEWW 19 th 3500-Fe D ♦
Mangan, Mn	0.01	≤ 0.05	mg/L	BAS ISO 6333:2003
Ostatak poslije isparjenja na 105°C	463	-	mg/L	UMH 036
Električna provodljivost na 20 °C	712	≤ 1000	µScm ⁻¹	BAS EN 27888:2002

Analizirajući podatke iz tabele 5 može se zaključiti da su utvrđene vrijednosti parametara u granicama referentnih vrijednosti prema Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće. Upoređujući sa podacima sa početka 2014. godine zapažamo da je mutnoća 0.10 NTU u januaru, a u junu 0.12 NTU, a pH je 7.58. Utrošak KMnO₄ je manji za 1.1 mg/L. Koncentracija hlorida je povećana za 2.5 mg/L, nitriti su ostali isti, dok su nitrati se povećali za 2,3 mg/L. Koncentracija gvožđa je u junu bila neznato veća 0.11 mg/L,

dok je u januaru iste godine 0.05. Ostatak poslije isparenja na 105 °C je u junu bio manji za 12 mg/L, dok je električna provodljivost na 20 °C bila manja za 8 μScm^{-1} .

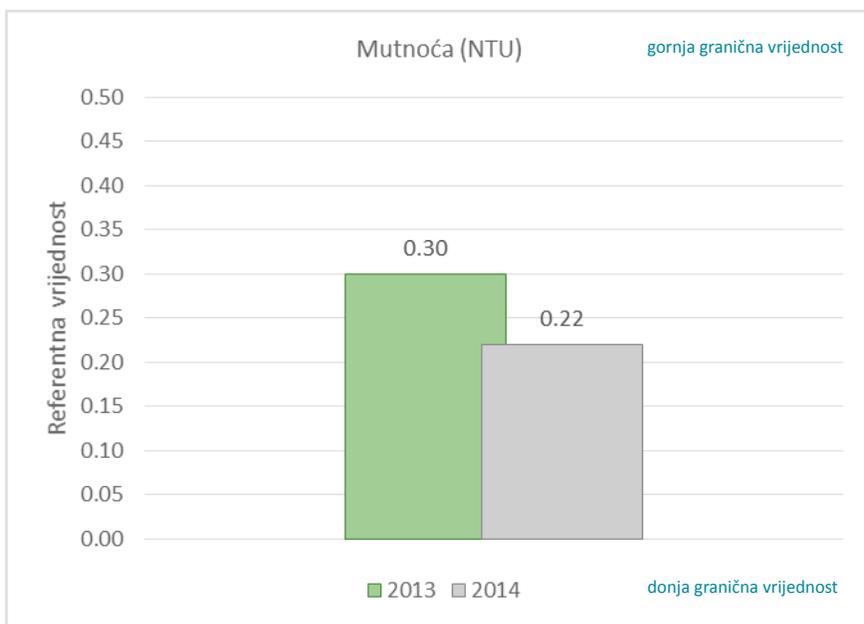
Tabela 6. Izvještaj o rezultatima fizičko-hemijskih ispitivanja za decembar 2014. godine (Bunar B9)

PARAMETAR	UTRVRĐENA VRIJEDNOST	REFERENTNA VRIJEDNOST	JEDINICA MJERE	METODA ISPI- TIVANJA
Temperatura	-	Temperatura izvorišta ili niže	°C	SMEWW 19 th 2550 B
Boja	< 5	≤ 5	°Co-Pt skale	UMH 053
Miris	Bez	Bez	-	UMH 054
Ukus	Bez	Bez	-	UMH 055
Mutnoća	< 0.22	≤ 1**	NTU	BAS EN ISO 7027:2002 ♦
Koncentracija jona vodonika (pH)	7.29	6.8 – 8.5	pH jed.	BAS ISO 10523:2002 ♦
Utrošak KMnO4	< 2.0	≤ 8	mg/L	BAS EN ISO 8467:2002
Amonijak	< 0.05	≤ 0.1***	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NH3 F
Rezidual dezinfekcionog sredstva, rezidualni hlor	-	≤ 0.5	mg/L	UMH 039
Hloridi	14.8	≤ 200	mg/L	BAS ISO 9297:2002
Nitriti, NO ₂	< 0.01	≤ 0.03	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₂ - B
Nitrati, NO ₃	10.7	≤ 50.0	mg/L	SMEWW 19 th 4500-NO ₃ - B ♦
Gvožđe, Fe	0.05	≤ 0.3	mg/L	SMEWW 19 th 3500-Fe D ♦
Mangan, Mn	0.01	≤ 0.05	mg/L	BAS ISO 6333:2003
Ostatak poslije isparenja na 105°C	469	-	mg/L	UMH 036
Električna provodljivost na 20 °C	722	≤ 1000	μScm^{-1}	BAS EN 27888:2002

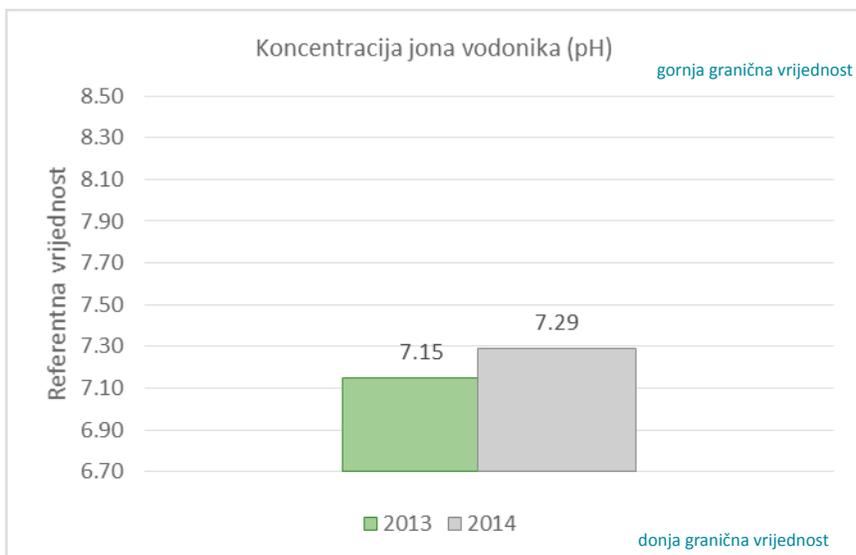
Analizirajući podatke iz tabele dolazimo do samog kraja analize kvalitete vode za piće za gradski vodovod Laktaši. Na osnovu prethodno navedenih pokazatelja u ovoj tabeli poredeći sa istim podacima iz mjeseca juna može

se uočiti da su utvrđene vrijednosti za parametre kao i prethodnim mjesecima, da odgovaraju zdravstvenoj ispravnosti vode za piće.

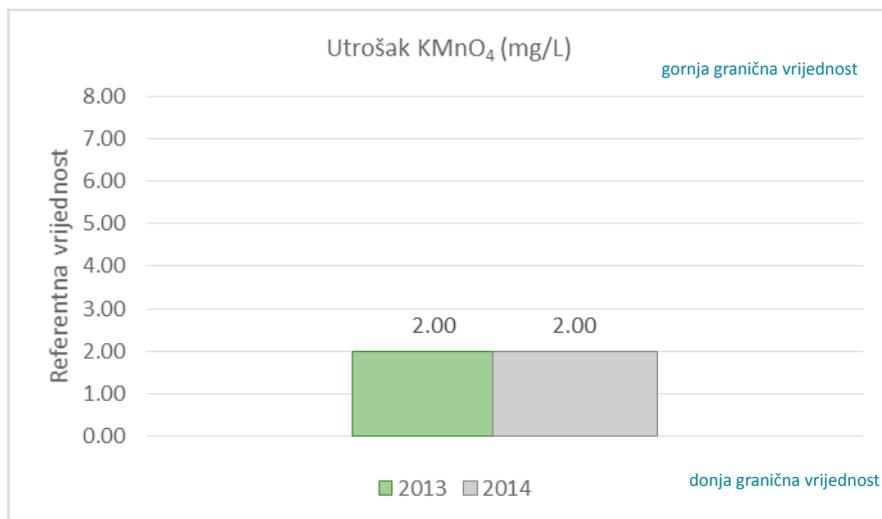
Nekih bitnih razlika nema, ono što se može istaći kao eventualna promjena jeste da je u ovom bunaru mutnoća nešto veća, pa iznosi 0.22 NTU dok je prethodno bila 0.12 NTU, hloridi su takođe nešto veći pa su krajem prethodne godine bili za 6.3 mg/L veći nego u junu iste godine. Promjena se može vidjeti i kod nitrata, oni su za 5,9 mg/L veći. I kao i pri analiziranju svake tabele na samom kraju govorimo o ostatku poslije isparenja na 105 °C gdje je taj broj sada za 6 mg/L manji, a električna provodljivost je takođe manja ali za 10 μScm^{-1} . Na osnovu prethodnih analiza se može zaključiti na da su utvrđene vrijednosti parametara uvijek u granicama referentnih vrijednosti prema Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće, što znači da je voda koja se sa ovog vodovoda koristi potpuno ispravna i kvalitetna. Na sledećim dijagramima mogu se vidjeti neznatne promjene ispitivanih parametrima za 2013. i 2014. godinu.

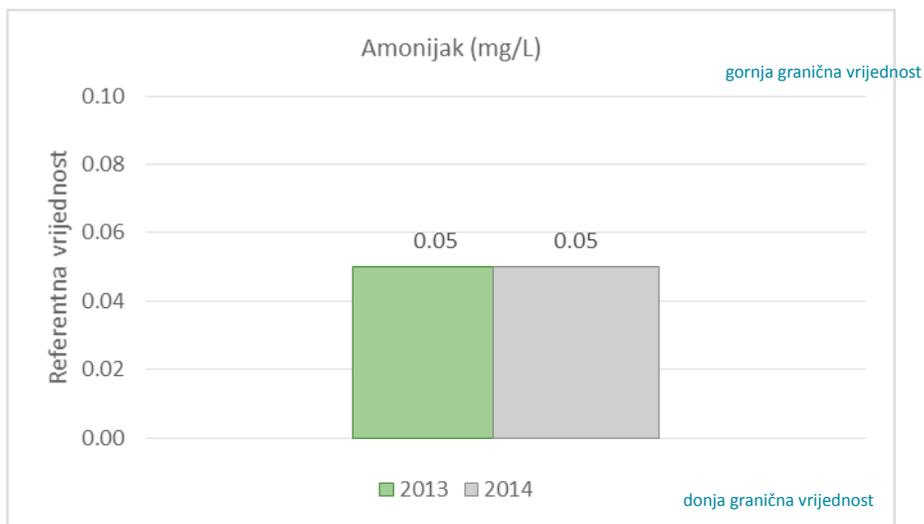
Dijagram 1. Poređenje mutnoće za 2013. i 2014. godinu

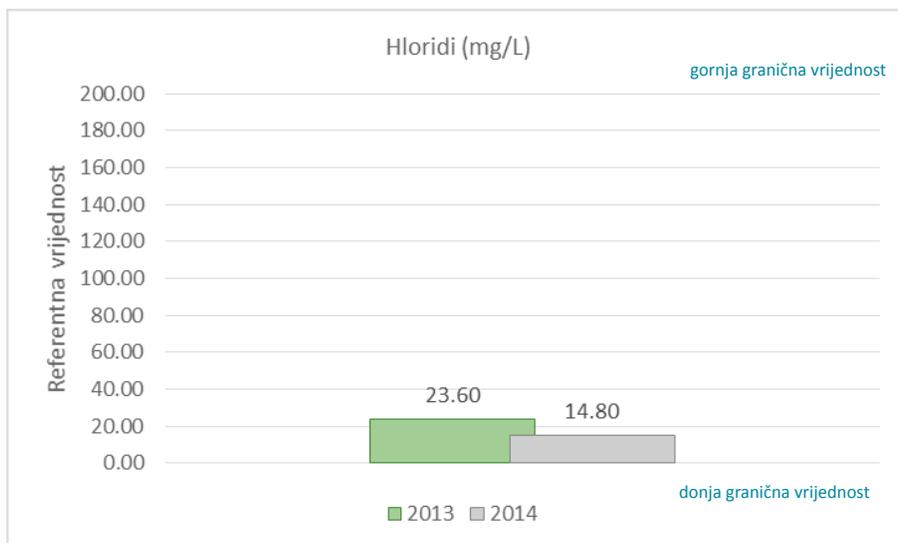
Dijagram 2. Poređenje koncentracije jona vodonika pH

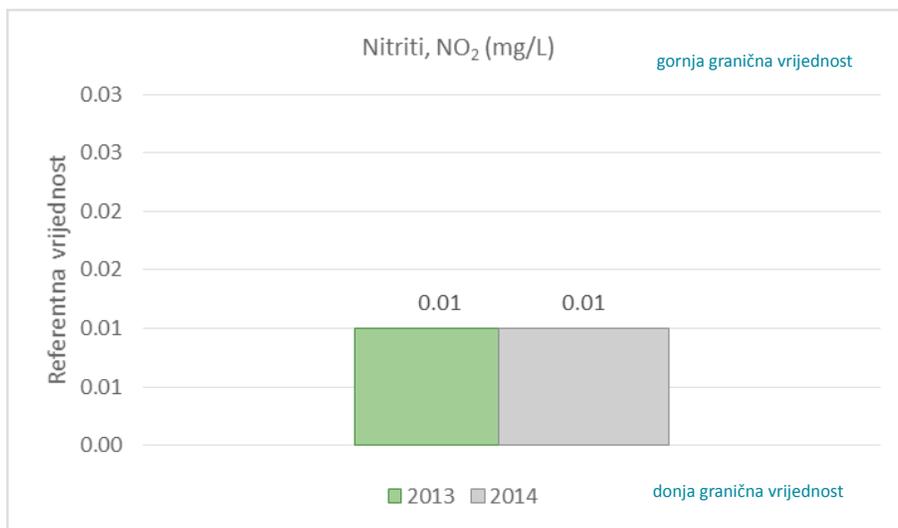
Dijagram 3. Poređenje utroška KMnO₄ za 2013. i 2014. godinu

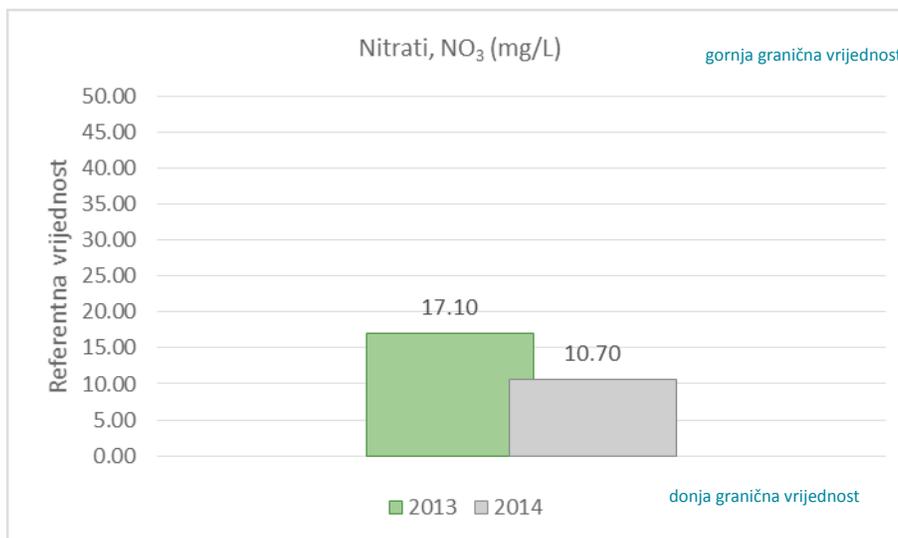
Dijagram 4. Poređenje amonijaka za 2013. i 2014. godinu

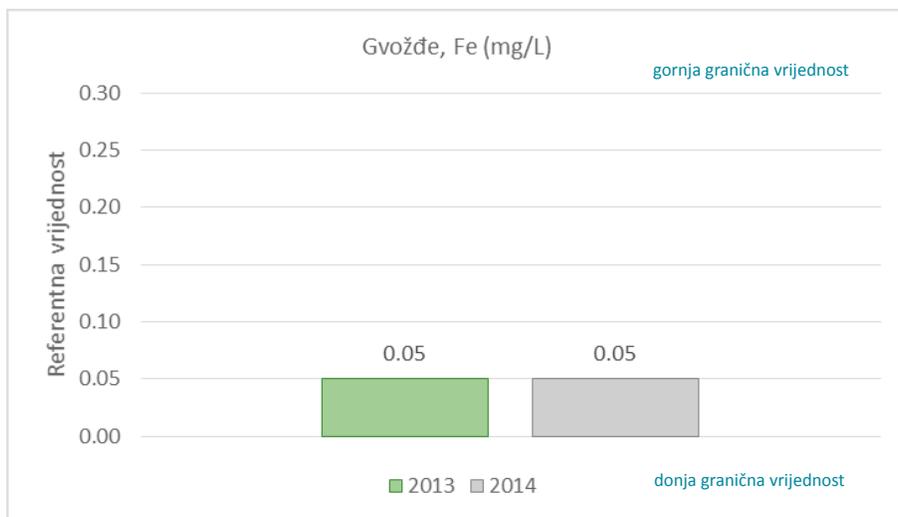
Dijagram 5. Poređenje hlorida za 2013. i 2014. godinu

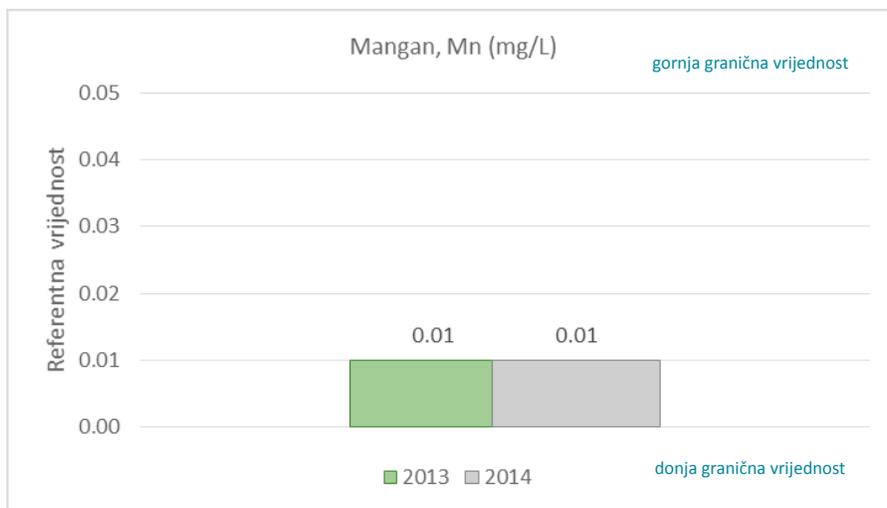
Dijagram 6. Poređenje nitrita, NO_2 za 2013. i 2014. godinu

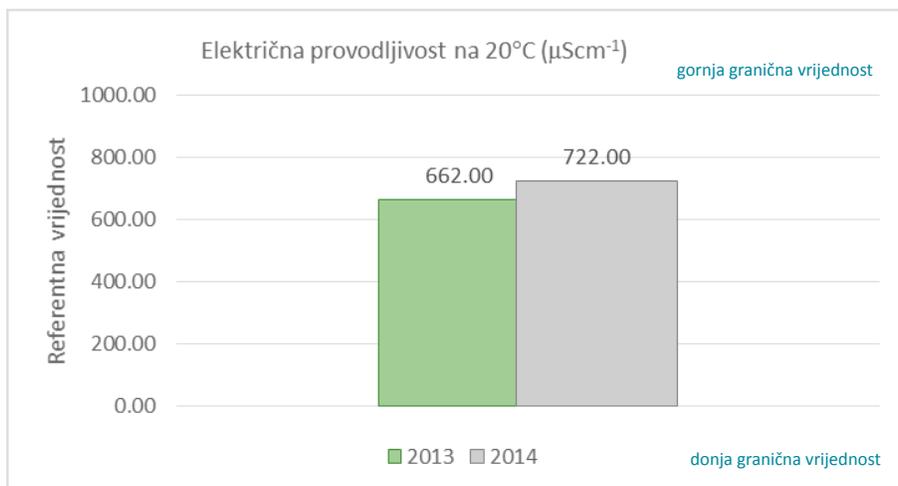
Dijagram 7. Poređenje nitrata, NO_3 za 2013. i 2014. godinu

Dijagram 8. Poređenje gvožđa, Fe za 2013. i 2014. godinu

Dijagram 9. Poređenje mangana, Mn za 2013. i 2014. godinu

Dijagram 10. Poređenje električne provodljivosti na 20°C za 2013. i 2014.

ZAKLJUČAK

Danas je u svijetu veoma prisutan problem vodosnabdjevanja stanovništva pitkom vodom, tj. sve više se suočavamo sa takozvanom „krizom vode“. U radu je sasvim evidentno da kvalitet vode, posebno kada je riječ o površinskim vodama, zavisi od samog načina korištenja, tj. od onoga za šta su ljudi namjerali da se voda koristi. Na sastav i kvalitet vode značajno utiče sastav tla, i onečišćenje tla. Onečišćenje tla je uvijek nepovoljno, jer ako se onečisti voda otrovnom tvari ona je izvan upotrebe duži vremenski period. U skladu sa Pravilnikom obavlja se kontrola kvaliteta i zdravstvene ispravnosti vode za piće. Iz distributivne mreže se uzimaju uzorci vode tako da se u mreži pokriju krajnje tačke, ali i javni objekti, kao što su vrtići, škole, restorani i slično, kao i objekti za promet i proizvodnju životnih namirnica. Kontrola kvaliteta vode za piće predstavlja dio jednog složenog višestepenog sistema i ne smije samo biti zasnovano na laboratorijskim ispitivanjima već se mora zasnivati i na redovnim sanitarno-higijenskim pregledima objekata i održavanja zona sanitarne zaštite. Na osnovu rezultata analize kvalitet vode za gradski vodovod Laktaši koje smo analizirali za protekle dvije godine moglo se uočiti da su utvrđene vrijednosti parametara u granicama referentnih vrijednosti (MDK) prema Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće. Analizirajući dobijene rezultate istraživanja možemo konstatovati da nema nekih značajnih promjena po pitanju kvaliteta vode za piće i voda koju pije stanovništvo opštine Laktaši je zdravstveno ispravna. Neke od mjera koje bi se mogle preduzeti u cilju poboljšanja kvaliteta vode za piće jeste generalno čišćenje rezervoara i ispiranje cjevovoda,

nakon čega je potrebno izvršiti hiperhlorisanje i ponovno ispiranje. Pomenute radnje je potrebno sprovesti uz nadzor stručnog lica i uz obavezno mjerenje količine rezidualnog hlora. Od velikog značaja je i osposobljavanje lica koja održavaju vodovod da vrše pravilno doziranje hlora i obavezno praćenje rezidualnog hlora i vođenje evidencije.

LITERATURA

1. Andreovski, M.. (2006). *Ekologija i održivi razvoj*. Novi Sad: Cekom book
2. Dalmacija, B., Ivančev-Tumbas, I.. (2004). *Analiza vode-kontrola kvaliteta, tumačenje rezultata*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet
3. Dalmacija, B.. (2000). *Kontrola kvaliteta voda u okviru upravljanja kvalitetom*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet
4. Dalmacija, B., Ivčev-Tumbas, I.. (2002). *Prirodne organske materije u vodi*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet
5. Crnogorac, Ć.. (2005). *Geografske osnove zaštite životne sredine*. Banja Luka
6. Crnogorac, Ć., Tošić, D., Grčić, M., Gnjato, R.. (2003). *Geografija*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
7. Lješević, M..(2005). *Urbana ekologija*. Beograd: Geografski fakultet
8. Gligorić, M.. (2010). *Priprema vode za piće*, Zvornik: Tehnološki fakultet
9. Marjanović, N.. (2001). Instrumentalne metode analize, Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Tehnološki fakultet
10. Medenica, M, Malešev, D.. (2002). *Eksperimentalna fizička hemija*, Beograd
11. Nikolić, S.. (2000). *Kontrola kvaliteta*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Abstract

Monitoring the health and safety of drinking water is not only local, but also of national interest because it gives the possibility of an adequate response in the event of occurrence of health inadequacy of drinking water. The World Health Organization's water supply and drinking water quality ranked in twelve basic indicators of the health status of the country's population. The surest way of providing hygienic drinking water via water supply. The aim is to show the way in the functioning, organization and monitoring of the state of health of drinking water of the central water supply system in the Municipality of Laktasi.

Key words: *monitoring, high-quality drinking water, health safety*

РИМСКИ МОДЕЛ ПОРОДИЧНОГ ПРЕДУЗЕТНИШТВА

ROMAN MODEL OF FAMILY BUSINESS ENTERPRISE

Мирјана Богуновић¹

Сажетак:

Породично предузетништво се развија на основама непосредног заступања које је претор омогућио кроз систем адјектицијских тужби. Адјектицијске тужбе, нарочито инститорна, ексерциторна и тужба на основу јусума, пружају рјешења за компанијско пословање која би и данас била примјењива. Питање обима одговорности господара посла, у чијој улози се најчешће налази отац породице и ограничење, односно искључење одговорности је ријешено својствено правилима римског права о заступању и породичном имовинскоправном режиму.

Кључне ријечи: *Filii familias. Pater familias. Заступање. Actiones adiecticiae qualitatis. Praepositio. Iussum*
ЈЕЛ класификација: L 31

УВОД

Коријени породичног предузетништва се називу већ у периоду класичног права, када се кроз адјектицијске тужбе² ствара правни оквир

¹ Мастер права, Виши асистент Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, m.bogunovic@pravobl.org

² Wacke, A.. (1997). *Le azioni adiectitiae, Nozione formazione e interpretazione del diritto dall eta romana alle esperienze moderne ricerche dedicate*. Napoli: AF. Gallo 2, 585.; Cerami, P., Petrucci, A.. (2002). *Lezioni di diritto commerciale romano*, Torino; Andreas, W.. (1996). *Alle origini della rappresentanza diretta: Le azioni adiectitiae, Estudios de Derecho Romano y moderno en cuatro idiomas*, Madrid; Wacke, A.. (1994). *Die adjektizischen Klagen im Überblick*, Erster Teil: Von der Reeder- und der Betriebsleiterklage zur direkten Stellvertretung, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 111, Goettingen; Chiusi, T. J.. Zum Zusammenspiel von Haftung und Organisation im römischen Handelsverkehr: Scientia, voluntas und peculium in D.14.1.1.19-20, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 124, Goettingen, Solazzi S., L'età dell' "actio exercitoria", *Scritti di Diritto Romano*, IV, Napoli, 1963, Buckland W. W., *The Roman Law of Slavery*, Cambridge, 1908.

за ефикасно дјеловање породичног предузећа. Римска породица кроз промјену привредне структуре друштва доживљава и своју економску трансформацију. Од аутаркичне, затворене заједнице римска породица постаје отворена, овлашћујући све своје чланове да правно послују. Постојећи правни поредак, створен кроз законе и устаљене обичаје не подржава динамично пословање и тражи нова рјешења која обезбјеђују пуну ефикасност правним пословима закљученим преко потчињених лица. Основни недостаци заступања породичних интереса јесу ригидна правила римског права по којима потчињена лица могу побољшати положај свог патерфамилијаса али га не могу погоршати (D.50.17.133). Претор је направио низ интервенција којима је исправио или бар ублажио ригидност правила цивилног права. Како је римски отац породице био финансијски суверен, било је потребно дисперзовати финансијску власт на остале чланове породице.

ПРАВНИ И ПРИВРЕДНИ ОДНОСИ КРАЈЕМ РИМСКЕ РЕПУБЛИКЕ

Деперсонализација правних послова у римском праву се одвијала унутар породичне заједнице, тачније између лица која су припадала власти истог патерфамилијаса. Римски менаџери се регрутују из реда потчињених лица, било да су робови или синови породице, женског или мушког пола. Основна идеја на којој је изграђено римско привредно право јесте да се раздвоје власник и менаџер, односно да менаџер предузимајући послове поступа у интересу власника, а да власник пружа осигурање извршења обавезе, било неограничено путем своје личне имовине, било ограничено пекулијумом- издвојеном имовином до одређене висине.

Римско предузетништво се развија највише у области трговине. Копнена трговина у Риму се развила далеко прије него поморска трговина, али није добила значајан замајац све док се нису отворили путеви према Средоземљу. Послије Пунских ратова, када Рим званично преузима примат у трговачким пословима од Картагине и након пада Делоса под власт Римљана, римска трговина достиже свој зенит. Римљани граде луку Остију у коју пристижу бродови крцати робом из свих дијелова свијета. Увози се жито из Африке, луксузни предмети из удаљених дијелова свијета. Уз трговину се развија и банкарска дјелатност јер сада долази до концентрације великог износа новца у Риму. Витешки слој радо прихвата новонастале пословне прилике и спремно учествује нарочито у поморској трговини јер она доноси велики профит. Правни послови високог ризика су изузетно примамљиви јер подразумевају

релативно мала улагања а нарочито високе профите. На такве услове пословања нису имуни ни римски нобили који због достојанства свог положаја не могу директно да се укључе у пословне трансакције али ће преко себи потчињених лица, робова и синова, прибирати високе приходе. На тај начин долази до оснивања великог броја компанија, јер сваки пословни подухват захтјева себи својствену организацију. Оснивањем великог броја компанија принципал ограничава своју одговорност и смањује ризик пословања. Суштински, највећи проблем који се јавља у вези са пословањем посредством другог лица јесте питање утуживости обавеза које је потчињени предузео. Ако треће лице ступа у правне односе са лицем које нема правни капацитет јер је роб или је у питању син који није солвентан у висини обавезе коју је преузео, онда се поставља питање ефективности таквих обавеза које су наплативе али нису утуживе. Систем адјектицијских тужби управо штити интересе трећих лица која послују са потчињеним лицима која манифестују вољу свог господара и који не могу остварити своје уговорне интересе непосредно од уговорног партнера, већ се за извршење уговорне обавезе обраћају принципалу посла који врши намирење јер је он гарант који се ставља у изглед приликом закључење правног посла. Потчињена лица дјелују као менаџери угледног римског патерфамилијаса који не може сам успјешно да води рачуна о свим пословима које је потребно предузети често истовремено на различитим мјестима и стога је егзистенција таквих лица прихватљива.

КО СУ РИМСКИ МЕНАџЕРИ?

Римски менаџери се најчешће регрутују из породичног круга, из реда особа која су подвргнута очинској власти. *Patria potestas* је правни механизам који регулише интерне односе између оца породице као господара посла и почињеног лица, без обзира да ли је у питању син породице или кћерка. Такође, *patria potestas* као породично право које нема само личноправне рефлексије између чланова породице већ и имовинскоправне даје легитимацију синовима и кћеркама да према трећим лицима наступају као носиоци воље господара посла. Међутим, римска привреда доживљава своју експанзију и односи засновани само на ријечи нису одрживи. Трећим лицима је потребан јачи аргумент због којег се обраћају одмах господару посла. Неопходна је да буде јасно манифестована свијест и воља господара посла о постојању правног посла и висини предузете обавезе. Дјелатност римских менаџера се заснива на основу овлашћења- препозиције (*praepositio*) и јусума (*iussum*) који садрже вољу и свијест о предузетим пословима. Препозиција се

једнако користи у пословима копнене и поморске трговине. У случају поморске трговине, препозиција је овлашћење које *exercitor*³ (било да је у питању власник брода или само закупац⁴) или даје капетану брода (*magister navis*⁵) или другом лицу изједначеног положаја (*promagister navis*⁶) на поступање према трећим лицима. Препозиција је правни основ за закључење уговора између капетана брода и трећих лица (D.14.1.1.12. *Igitur praepositio certam legem dat contrahentibus*). На основу тумачења овог Улпијановог коментара на едикт, видимо да препозиција може имати двоструко значење. Може се тумачити као закон за странке (*lex praepositionis*) који представља виши, општи акт од чијег слова странке не смију да одступају. Закључивање правног посла између капетана брода и трећих лица мора бити на основу и у границама препозиције, иначе ће постојати обична натурална облигација која неће моћи бити реализована процесним средствима које је понудио претор у поменутиим ситуацијама. Такође, може се тумачити као вид легитимације (*legitimitio*) капетану брода и трећим лицима за заштиту својих уговорних права и поступања у поступку. Процесна димензија препозиције је јако битна јер је потребно привести одговорности ексерцитора који не учествује у фактичком односу. Уколико постоји препозиција по којој капетан брода поступа, трећем лицу је јасно да улази у тространи однос. Фактички, треће лице послује само са капетаном брода, али господарова воља је присутна у односу кроз препозицију. Тако да треће лице приступајући правном послу са капетаном брода има активну легитимацију према господару посла, којег може да тужи за извршење обавезе капетана брода. Препозиција не овлашћује господара посла тужбом и он не може према трећим лицима процесно наступати.

Одговорност господара посла на основу инститорне тужбе дијели неке сличности са претходно обрађеном тужбом⁷, али садржи и специфичности које су увиђали и римски правници. Иако је ријеч о

3 У римском „поморском праву“, наилазимо на више различитих појмова као што су *nauta*, *naulerus*, *navicularius*, *exercitor navis*. *Exercitor navis* је термин који је специфичан и као што ће се видјети не поклапа се са термином *dominus navis*, Földi A., *Die Entwicklung der sich auf die Schiffer beziehenden Terminologie im römischen Recht*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis- Revue d'histoire de droit*, 63, Haarlem, Groningen 1995, 1.

4 D.14.1.1.15.-16. *Exercitorom* сматрамо онога коме припадају сви приходи и добити, било да је сам власник брода, било да је изнајмио брод за одређени износ, на одређено или неодређено вријеме. Неважно је да ли је *exercitor* мушкарац или жена, отац породице или син под очинском влашћу или роб али ако је малољетник *exercitor* онда захтјевамо туторову сагласност.

5 D.14.1.1.4. Неважан је правни положај капетана брода, да ли је слободан или роб. (Ако је роб) није важно да ли припада бродару или другом лицу, нити колико година има, јер је за то одговоран само бродар.

6 D.14.1.1.5. *Ulpianus, libro 28 ad edictum*

Magistrum autem accipimus non solum, quem exercitor praeposuit, sed et eum, quem magister...

7 Гај их у Институцијама заједно представља, *Gaius, Institutiones*, 4.71. *Eadem ratione comparavit duas alias actiones, exercitoriam et institoriam.*

истом концепту тужбе, гдје налогодавац на основу препозиције одговара трећим лицима из правних послова које предузме пословођа (*institor*), разлике су евидентне у области дјеловања. Инститорна тужба је ипак специфична по области дјелатности, те тако институтор може обављати широк спектар дјелатности, од пољопривреде (*agris colendis praepositi*)⁸, надзирања грађевина (*insularii et aedificio praepositi*)⁹, трговине намирницама (*frumento coemendo praepositi*)¹⁰, гонича мазги (*muliones*)¹¹, ткача сукна¹², надзорника рада водовода (*circitores*)¹³, сахрањивање мртваца (*libitinarii, pollinctores*)¹⁴, пекарства (*pistores*)¹⁵, вуновлачарства (*fullones, sarcinators*)¹⁶, банкарства (*pecuniis faenerandis praepositi*)¹⁷, продаја робова¹⁸ до закључивања уговора као што су куповина и зајам¹⁹.

Постоји јасан сукоб у схватању обима и значаја институторове дјелатности на основу препозиције између ранокласичара и каснокласичара. Лабен²⁰ и Сервије²¹ сматрају да институтор обавезује господара посла ако постоји препозиција у неком послу који му је повјерен, а Паул²² сматра да господар посла не може да одговара ако је дао налог неком лицу да за њега прими приходе од неког посла а није му наложио у обавезу да тај приход сам створи. Разилажење у мишљењима о обиму и функцији препозиције доводе до тога да се разликују активности које институтор обавља као основну повјерену активност и активности које су допуна. Господар посла одговара само за оне послове који је институтор предузео у границама препозиције²³ на основу директне тужбе из уговорног односа²⁴, а у ситуацијама када је институтор предузео правне послове који су у вези са основном дјелатношћу која му је повјерена, онда господар посла одговара

8 D. 14.3.5.2.

9 D. 14.3.5.1.

10 D. 14.3.5.1.

11 D. 14.3.5.5.

12 D. 14.3.5.4.

13 D. 14.3.5.4.

14 D. 14.3.5.8.

15 D. 14.3.5.9.

16 D. 14.3.5.10.

17 D. 14.3.5.2.

18 D. 14.3.17.

19 D. 14.3.5.2.

20 D. 14.3.5.2. *Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis faenerandis, agris colendis, mercaturis redempturisque faciendis praeposuerit, in solidum eum teneri.*21 D. 14.3.5.1. *Nam et servius libro primo ad brutum ait, si quid cum insulario gestum sit vel eo, quem quis aedificio praeposuit vel frumento coemendo, in solidum eum teneri.*22 D. 14.3.16. *Si cum vilico alicuius contractum sit, non datur in dominum actio, quia vilicus propter fructus percipiendos, non propter quaestum praepositur. Si tamen vilicum distrahendis quoque mercibus praepositum habuero, non erit iniquum exemplo institoriae actionem in me competere.*

23 D. 14.3.5.11.

24 D. 14.3.5.12.

на основу инститорне тужбе²⁵. Инститорна тужба се разликује од ексерциторне тужбе по томе што није могућа замјена инститора без сагласности господара посла, док је капетан брода био слободан у избору свог замјеника²⁶. Различитост у рјешавању супститута менаџера говори о посебном правном режиму који су римски правници примјењивали на поморску трговину. Препозиција код ексерциторне тужбе није креирана само за једну личност капетана већ је у питању преносива препозиција, док код инститорне тужбе препозиција се не преноси на другу личност, већ се мора саставити изнова за новог инститора.²⁷

Инститор је особа која закључује правне послове за господара посла, води његову трговину и обавља друге послове везане за трговину (D.14.3.3. Ulpianus libro 28 ad edictum, *Institor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernae sit praepositus an cuilibet alii negotiationi*). *Cuilibet alii negotiationi* указује да је инститору дато генерално овлашћење на поступање, те тако као садржај обавезе коју инститор извршава могу се појавити и неки личноправни послови. Сам опис дјелатности инститора указује да је његова примарна обавеза вођење пословне дјелатности за господара али и остале обавезе које могу произаћи из такве активности. Господар посла може бити и деликтно одговоран ако инститор почини деликт током обављање пословне дјелатности. Бирге каже да је именовање инститора доводило у привредну близину господара посла.²⁸ Са обзиром на развој римске привреде, који је ишао од затворене, кућне производње до отворене, тржишне привреде, на листи инститора се налазе не само лица из уског породичног круга већ и ослобођеници, слободна лица, туђи робови. Постоји јако пуно језичких варијација у страниој литератури којим се преводи овај латински термин (*Handlungsbevollmächtiger, Betriebsleiter, Geschäftleiter, Geschäftsführer, bussines managers, bussines agents*). На нашем језику постоје термини као што је пословођа односно намјештеник²⁹ али суштински ниједан термин не покрива специфичност и ширину коју термин инститор има. Бенке дефинише инститора као носиоца привредне активности у једном трајном привредном подухвату и заступника господара посла који предузима правне послове за господара посла, па чак закључује и стипулацију³⁰. Бирге даје занимљиву опаску о социјалној припадности

25 D. 14.3.5.15.-16.

26 D. 14.3.5.18.

27 Wacke, A.. (1994). *Die adjektivischen klage in Überblick, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 111, 309.

28 Bürge, A.. (2006). *Rechtsgeschäfte im römischen Alltag, Einblicke in die Antike. Orte-Praktiken-Strukturen*, herausgegeben von Christian Ronning, München, 213.

29 Шарац, М.. (2008). *Заступање у правним пословима у римском праву*, Сплит

30 Benke, N.. (1988). *Zu Papinians actio ad exemplum institoriae actionis, Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 105, 596.

инститора, закључујући да је то није занимање за које се одлучују угледни римски грађани (...*die institores gehören einer zwischen Sklaven uns Freigelassenen angesedelten Bevölkerungsschicht an...und gehören sicher nicht zu den homines honesti*³¹).

Препозиција је овлашћење које се даје трећим лицима да ступају у правне односе са инститором, односно препозицијом се предочавају границе у оквиру којих инститор може ваљано закључивати уговоре.³² Препозиција настаје на основу односа зависности (*potestas, manus*) ако је у питању син, роб или супруга у манус браку или уговором (*locatio-conductio* или *mandatum*) ако је у питању слободна, независна особа³³. Препозиција, у правилу³⁴, мора бити публикована, на приступачном мјесту и одговарајућим језиком написана, тако да се нико не може оправдати непознавањем садржаја препозиције³⁵. Садржај препозиције се установљава са тенденцијом трајања³⁶, те ако се јављају каснија ограничења овлашћења или посебни услови под којим се закључују уговори са неким лицима, морају бити публиковани³⁷. Може бити општер карактера, односно генерално овлашћење на поступање³⁸ а може бити ограничено само на једну дјелатност (давање зајма, продају робе). На основу препозиције инститор се овлашћује да обавезује господара посла у своје лично име а може заступати и у име господара посла. Ако инститор закључује стипулацију, онда је он закључује као господар посла, пошто стипулација обавезује само странке које је предузму³⁹. Овлашћења која се дају препозицијом инститору не престају његовом смрћу, већ се преносе на насљедника, јер је у питању дугорочна активност која не зависи од личности инститора⁴⁰.

Господар нема право да тужи треће лице за извршење преузетих обавезе јер претор није омогућио тај механизам⁴¹. Уколико се у положају

31 Bürge, A.. op. cit. 215.

32 Albanese, B.. (1979). *Le persone nel diritto privato romano*, Palermo, 150.

33 Aubert, J. J.. (1994). *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores* 200 B.C.-A.D. 250, Leiden, 1994, 9-10.

34 Могуће је да је препозиција дата прећутно, на основу конклюдентних радњи

35 D. 14.3.11.3.

36 D. 14.3.11.4.

37 D. 14.3.11.5.

38 D. 14.3.5.13.

39 D. 14.3.19.

40 Wacke, A.. (1997). 598.

41 D.14.3.1. Ulpianus, libro 28 ad edictum,

Aequum praetori visum est, sicut commoda sentimus ex actu institorum, ita etiam obligari nos ex contractibus ipsorum et conveniri. Sed non idem facit circa eum qui institorem praeposuit, ut experiri possit: sed si quidem servum proprium institorem habuit, potest esse securus acquisitis sibi actionibus: si autem vel alienum servum vel etiam hominem liberum, actione deficietur: ipsum tamen institorem vel dominum eius convenire poterit vel mandati vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait debere dari actionem ei qui institorem praeposuit in eos, qui cum eo contraxerint.

инститора нађе сопствени роб, господар стиче право на тужбе преко њега (*potest esse securus adquisitis sibi actionibus*) и тиме директно долази у везу са трећим лицем. Тумачећи ову одредбу *argumentum a contrario*, намеће се питање да ли господар посла стиче права на тужбу у ситуацијама када је роб поступао *insciente domino*, односно преко овлашћења која су му дата у препозицији.

Међутим, када је у питању туђи роб или слободно лице независно од власти господара, онда не постоји директан начин на који господар може доћи у однос са трећим лицима, већ он једино може тужити инститора из мандатног односа или пословодства без налога и тиме утицати на инститора да се он савјесно побрине за његове интересе. Издвојено Марцелово мишљење на крају упућује на став да се сигурно сматрало неопходним да се положај господара мора осигурати, мада се у пракси није усталио неки ефикасан механизам. Гај додаје да ако се дјелује у господарево име, он се мора осигурати према трећима (*eo nomine, quo institor contraxit, si modo aliter rem suam servare non potest*).⁴² Руководећи принцип јесте принцип утилитета (*sicut commoda sentimus ex actu institorum*), односно користи која се остварује из послова закључених преко инститора, тако да је основна закономјерност којом се претор руководио у нормирању односа била правичност (*aequum praetori visum est*). Управо у овој издвојеној ситуацији јасни су елементи директног заступања по којима се види да и господар посла мора имати право да дјелује према трећим лицима.

Препозицијом се инститор овлашћује да закључује послове *sine loco*, односно правни послови ће бити пуноважно закључени без обзира у којем су мјесту странке ступиле у уговорни однос (*vestem circumferendam et distrahendam*)⁴³. Рабел тврди да инститор има ограничену али отворену пуномоћ која директно обавезује инститора а принципала (власника радње) обавезује на основу конклюдентно изражене воље.⁴⁴ Он упозорава да се права слика о овом виду заступања може стећи тек када се остави са стране модерни појам уговорног заступања.⁴⁵

ПОЛОЖАЈ ОЦА ПОРОДИЦЕ КАО ГОСПОДАРА ПОСЛА

Положај господара посла као треће стране у односу није акцесоран, он није вјеровник који лично јемчи извршење обавезе. Његов положај

42 D.14.3.2. Gaius, libro 9 ad edictum provinciale

43 D. 14.3.5.4., D. 14.3.4. Paulus, libro 30 ad edictum, *Nec mutat causam actionis locus vendendi emendive, cum utroque modo verum sit institorem emisse aut vendisse.*

44 Rabel, E.. (1913). *Ein Ruhmesblatt Papinians, Die sogenannte actio quasi institoria, Festschrift Zitelmann, München/Leipzig*, 9.

45 Ibid.

је пуно јачи јер је он странка у поступку. Када се у положају господара посла нађе отац породице а на мјесту капетана брода или инститорна потчињено лице, веза између господара посла и трећих лица је тим прије непосреднија. Господар посла за правне послове капетана брода одговара солидарно са капетаном (D. 14.1.1.17. *Est autem nobis electio, utrum exercitorem an magistrum convenire velimus*). Солидарност обавезе подразумјева да господар посла може бити први избор повјериоца приликом наплате свог потраживања. То значи да обавезе које преузима капетан директно производе дејство у правној сфери господара посла. Капетан закључује правне послове лично, у своје име али у интересу господара посла и на тај начин директно повећава или смањује имовинску масу господара посла. Он се и лично обавезује али доступност ексерциторне тужбе указује да је господар посла улазио унутар уговорног односа и највјероватније био уговорна страна на коју је падао терет извршења обавеза. Јасно да поредећи са модерним појмом непосредног заступања, уочавају се знатне мањкавости римског концепта заступања, а то су непостојање правног механизма заштите интереса господара посла према трећим лицима и лична одговорност капетана брода према трећим лицима.⁴⁶ Господар посла није у могућности да утужи треће лице у случају када га је заступала слободна особа и тада може да реализује своје потраживање само на основу правног посла којим су дошли у везу⁴⁷. Ако је капетан постављен на основу мандата, онда путем *actio mandati*, а ако је у питању обављање капетанске дужност уз накнаду онда путем *actio locati*. Правници нису заузели исти став кад је у питању инститорна тужба јер се у том случају предлаже рјешавање независног положаја господара.

Слободан избор странке се ограничава на избор лица са којим ступа у уговорни однос, на што упућује и синтагма „*convenire velimus*“ изражена у инфинитиву на основу које се не сазнаје даље о развоју ситуације ако се странка одлучи за уговарање са капетаном брода. Питање „додатне одговорности“ оца породице односно господара не значи да треће лице уколико уговара са капетаном брода који је слободна особа *sui iuris* и реализује своја потраживања према њему цивилноправним путем, да у

46 Постоје и различита мишљења о личној одговорности капетана брода када се на тој позицији налази роб. Микели сматра да је роб лично неодговоран за правне послове које предузима и да их предузима у име и за рачун господара а аргумент за такав став проналази у процесној природи тужби са промјењеним субјектима, Miceli M., *Sulla struttura formulare della „actiones adiecticiae qualitatis“*, Torino, 2001, 219.

47 D. 14.1.1.18 Ulpianus, libro 28 ad edictum,

Sed ex contrario exercenti navem adversus eos, qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur, quia non eodem auxilio indigebat, sed aut ex locato cum magistro, si mercede operam ei exhibet, aut si gratuitam, mandati agere potest. Solent plane praefecti propter ministerium annonae, item in provinciis praesides provinciarum extra ordinem eos iuvare ex contractu magistrorum.

том односу није учествовао господар посла. Господарова одговорност је гаранција извршења обавезе из овако закључених правних послова. Узимајући у обзир да је у питању прекоморска трговина, врло ријетко су трећа лица била у ситуацији да бирају са ким ће ступити у односе, са господаром или са капетаном, јер по логици ствари никад се нису ни налазили на истом мјесту. Јусум је овлашћење на поступање, којим се трећим лицима ставља до знања да роб или син породице послују у интересу оца и да њега обавезују тим пословима. Јусум је опозива изјава воље (*an revocare hoc iussum antequam credatur possit*)⁴⁸ јер је могуће повући понуду за закључење уговора прије него што је уговор закључен и почео да производи посљедице. Како препозиција упућује на континуирану привредну активност, која мора бити извјесна, публикована, услови под којима је могуће опозвати такав вид активности су мало ригорознији, јер морају бити објављени на исти начин као и препозиција. Такође, препозиција овлашћује капетана брода или пословођу радње да закључују неодређени број уговора са трећим лицима, док је јусум прецизно овлашћење које се даје у конкретном случају, за појединачни посао са одређеном особом.⁴⁹ Тако се јасно разликује роб који закључује правни посао на основу препозиције и роб који закључује правни посао на основу јусума јер је у првом случају у питању стална, континуирана активност роба а док у другом случају роб је повремено ангажован за обављање различитих врста послова. Јусум се могао упутити на било који начин, тестаментом, писмом, усмено, преко гласника, било у виду генералног овлашћења или специјалног.⁵⁰ Јусум обавезује у границама којим је предочен трећим лицима и самом лицу *alieni iuris*. Све оно што предузме *alieni iuris* мимо овлашћења којима располаже, сматраће се да је прекорачио јусум и неће обавезивати господара посла, осим у ситуацијама када он накнадно да овлашћење.⁵¹ Стога, *alieni iuris* мора да поступа у складу са вољом господара посла, која може бити и накнадно изражена.

Пословна способност сина породице је једнака способности *homo sui iuris*, те он тако може и цивилноправно да се обавезује али о томе мора знати патерфамилијас.⁵² Међутим, пословна способност роба је доста ограничена јер он не може цивилноправно да се обавезује и његово пасивно обавезивање треће лице неће моћи цивилноправно да утужи, већ постоји само натурална облигација.

48 D. 15.4.1. Ulpianus, libro 29 ad edictum

49 Cerami P., Petrucci A., op.cit., 46.

50 D. 15.4.1.1. Ulpianus, 29 libro ad edictum

51 D. 15.4.3. Ulpianus, libro secundo responsarum

52 Von Keller, F. L.. (1827). *Litis contestation und Urteil nach Classischem Römischen Recht*. Zürich: Gessner, 420.

Ратихабиција или накнадно оснажење правног посла предузетог у интересу заступаног је изједначен са дејством јусума. Ратихабицијом се одговорност са заступника преноси на заступаног као код јусума, само што ратихабиција дјелује *post festum* а јусум дјелује *ante festum*.⁵³

ЗАКЉУЧАК

Римско право признаје одговорност оца породице за правне послове које предузме њему потчињено лице кроз призму породичних имовинскоправних односа. Отац породице је финансијски суверен и одговара како за правне послове које предузму чланови његове породице, тако и за деликте које изврше. Претор је створио механизам солидарне одговорности оца породице за правне послове које предузму чланови његове породице, укључујући робове и ослобођенике, кроз систем адјектицијских тужби. Ексерциторна, инститорна и тужба на основу јусума дају могућност трећем лицу да директно тужи патерфамилијаса из правних послова предузетих посредством потчињених лица. Деперсонализација правних послова напредује и све чешће се у положају капетана брода или пословође радње јављају и лица ван власти породичног старјешине. Именоване адјектицијске тужбе су имале највећу улогу у рушењу анахроних правила римског права о забрани заступања интереса других лица.

Abstract

Family business enterprise was developed on basis of direct agency through actiones adiecticiae qualitatis provided by praetor. Actiones adiecticiae qualitatis, especially actio exercitoria, actio institoria, actio quod iussu offer a practical solution to modern corporate business. Question of extent of principal's liability, its boundries and exclusion was solved by agency rules of Roman Law and family property law.

Key words: *Filii familias. Pater familias. Заступање. Actiones adiecticiae qualitatis. Praepositio. Iussum.*

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aubert, J. J.. (1994)., *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores 200 B.C.-A.D. 250*, Leiden.
2. Albanese, B.. (1979). *Le persone nel diritto privato romano*. Palermo
3. Bürge, A.. (2006). *Rechtsgeschäfte im römischen Alltag, Einblicke in die Antike. Orte-Praktiken-Strukturen*, herausgegeben von Christian Ronning, München

⁵³ D.15.4.1.6. Ulpianus, libro 29 ad edictum

4. Benke, N. (1988). *Zu Papinians actio ad exemplum institoriae actionis*, *Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte*, Romanistische Abteilung, 105.
5. Buckland, W. W.. (1908). *The Roman Law of Slavery*, Cambridge.
6. Chiusi, T. J.. (2007). *Zum Zusammenspiel von Haftung und Organisation im römischen Handelsverkehr: Scientia, voluntas und peculium in D.14.1.1.19-20*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 124, Goettingen.
7. Földi, A.. (1995). *Die Entwicklung der sich auf die Schiffer beziehenden Terminologie im römischen Recht*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis- Revue d'histoire de droit*, 63, Haarlem, Groningen
8. Miceli, M.. (2001). *Sulla struttura formulare della „actiones adiecticiae qualitatis“*, Torino
9. Rabel, E.. (1913). *Ein Ruhmesblatt Papinians, Die sogenannte actio quasi institoria*. Festschrift Zitelmann, München/Leipzig.
10. Solazzi, S.. (1963). *Letà dell' "actio exercitoria"*, Napoli: Scritti di Diritto Romano, IV,
11. Von Keller, Friedrich, L.. (1827). *Litis contestation und Uhrteil nach Classischem Römischem Recht*, Zürich: Gessner,
12. Шарац, М.. (2008). *Заступање у правним пословима у римском праву*, Сплит.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MALE AND FEMALE CHARACTERS IN THE NOVEL 'THE RAINBOW'

Vesna Đurović¹

Abstract

The Rainbow, 1915 is a saga about the three generations of Brangwen family. Each generation on its own way explore their moral and physical relationships shown through specific ways of acting on each other and maturing of female and male characters fitted in specific social frames.

Key words: *Polarized relationships, female and male principle, social aspect*

JEL classification: J 16

THE PAPER

In this Lawrence's novel cyclic change of generations is shown through the change of main characters (Tom and Lydia, Anna and William and Ursula and Skrabensky). At the very beginning of *The Rainbow*, Lawrence gives a clear contrast between female and male family members of the family Brangwen. Male members of the family are dedicated to farm life. That kind of life satisfy them completely. They do not have any ambitions to climb on the social scale. On the other hand, women in the Brangwen family are different. They are interested in social aspects of the community they live in. They are also interested, except the farm life, how to progress on the social scale, precisely, why some people are in dominating position, while the other are in subordinate position. What distinguishes some people in the social sense and puts them in dominant or subordinate position. They conclude that the knowledge is the thing which gives power to one person to rule in the society. Upbringing and experience is what makes the difference between two persons and this is exactly the ambition for Brangwen women in order to provide their children better life.

---

¹ Mr Vesna Đurović, predavač Banja Luka College

'It would be wonderful to know that feeling of those wonderful men who used the power of thinking and understanding'²

Lawrence through the Brangwen women gives his own opinions, the ruling class through control of knowledge and thinking actually controls the lower classes. The similar opinion gives also Fiona Becket. She says that at the beginning of the novel the way of life and existence itself is subordinate. The modern man is excluded from this way of life. Brangwens have separated life polarized between men and women in the family, and their thinking is completely different. Lawrence illustrates this through the description of the scene where the look of the men is turned into the soil, while women's look is turned above the ground.³

At the beginning of the novel Lawrence describes the relationship of Tom and Lydia. Through the colors of kaleidoscope he describes the mood of Lydia Lensky and the way she gets used to life in England, alone, without her husband and with a young child. The colors in which she moves through the mist of her life searching for the way out are various. In Yorkshire we can see that coldness and darkness of blue and green colors of the sea prevails. After that the greyness and nothingness of Kotesy is present. But one morning the brightness of the yellow jasmine appears. The bright colors of life joy gradually returns into Lydia's life. Lydia Lensky is a woman who most of her life lives on different places with lots of excitement. As a child of the owners of the big property she was accustomed to benefits and service. Lydia adored her father who led strange and irresponsible life, leaving the family id debts. Lydia gets married to Lensky, a doctor and activist of socialists. Most of their married life The Lenskys spend adventurous and in emigrations, dedicated to great political idea of Dr. Lensky. Lydia is completely dedicated to her husband and works in the hospital as a nurse, to the point where she neglects her maternity obligations. At the end, the children die of some disease, and soon after Dr. Lensky as well. She lives as a shadow, surrounded with memories. Lydia Lensky struggles to return to life that she knows as a girl, before she got married to dr. Lensky and loss of her children and husband. However, that returning is impossible. She is obsessed with darkness. On the foreign ground she does not have a single straw to hold which would return her to life. The only thing which wakes her up is the cry of baby Anna. Lawrence introduces her the cosmic fight of good and evil, angels and demons, which takes place on the general as well as on the individual level of every person. She starts a new life with Tom Brangwen in Koteshey. Tom is a stranger to Lydia, as all other Englishmen, but Lydia recognizes Tom as a man she should spend the rest of her life with. Tom and

2 Лоренс, Д. Х., *Дуга*, Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981., pg. 12.

3 Becket, Fiona, *the Complete Critical Guide to D. H. Lawrence*, Routledge, 2002, London, 50.

Lydia are strangers, seen in cultural and socially. They belong to different worlds, however, they recognize each other essentially and they are close. Lydia is a puzzle for Tom. Lydia often falls into melancholic mood, and that state of her makes life together quite difficult. In those moments of distance Tom finds comfort in little girl, Anna, Lydia's daughter from her first marriage. Tom's and Anna's relationship is actually the first in the row of specific father-daughter relations which Lawrence repeats twice throughout the novel. This distance and not understanding between Tom and Lydia will last to the moment of the birth of their first common child. In that moment Lydia will experience transformation. From Mrs. Lensky she becomes Mrs. Brangwen, she becomes Tom's wife completely. Another change will happen that night. Little Anna, after many tears and weeps after her mother starts to accept Tom as a person who gives shelter and loses forever the feeling that she must take care about her mother. Now, that will be the job of the new baby, and she can dedicate herself now to her childhood. On the other hand Tom finds the support and comfort in Anne. Anne is a strange child, not interested in playing with her peers. She plays and spends time on the farm with animals, acting as if she was their mistress. That feeling of control and predominance will develop Anne in peculiar and confuse adult. Anna will also develop extraordinary feeling of belonging to Tom. The two of them are strange image on the cattle market. Lydia's inferiority and Tom's isolation will lead to distance that was almost impossible to overcome. Through the dialogue Lydia explains Tom that he does not see and feel her on the right way. She wanted Tom's complete participation, and that participation includes giving. Tom finds it difficult to give himself to somebody, because he is not sure that he wants to give himself to anybody. But, through this reunion for the first time sincere and honest, Tom and Lydia will recognize.

Lawrence points out this icon recognition as the basic relationship in social sense. It is exactly this way of manifestation unacceptable in English society. In *The Rainbow*, the sexual act Lawrence describes cautiously and carefully. As the novel progress and couples change, the description of sexual act scenes are more explicit.

Relationship of Lydia and Tom is natural and straightforward. Tom is fully realized as a person only in the primordial contact with Lydia. Lydia, as a Polish woman who comes in a foreign society represents something completely new and exotic in a dull small mining town. In the first relationship Lydia is completely subordinate to the leading idea of her husband. This thrill will fade away when Lydia starts to awake and matures as a woman. On the other hand, relationship of Lydia and Tom is completely different. Tom sees his wife as something special. She will remain almost to the end a beautiful exotic mystery which he will love on a specific way understandable

only to himself. The relationship of Tom and Lydia is sensual and full of gentle feelings. In a way these two characters are the happiest in the novel.

Painting the relationship of Lydia and Tom at the beginning of their life together, Lawrence points out the difference in the class between them, and how can happen social mobility at the social level. In childhood Lydia belonged to the ruling class. Tom would be in her social milieu just a worker who belonged to her family, working for them. At the beginning of their marriage Lydia occasionally tells stories about her past, consciously or unconsciously, putting Tom in this class. This is hard for Tom, of course. Belonging to different social classes in the beginning makes a real rift between Tom and Lydia. However, at the moment of intimacy Tom and Lydia find each other, and hand over to each other completely neglecting the class, misunderstanding, past and future. In these moments they live only for a moment of the present.

In the novel the same or a similar scenario of couples union in a generation of the Brangwen continuously repeats. Lydia and Tom at the beginning of their marital relations have a kind of relationship of opposite sexes. They are two opposing sides. Tom, tries at the beginning to subordinate his wife to his will by the power and superiority, Lydia Lensky, Bragwen later. On the other hand, Lydia being a foreigner, sees Tom as a foreigner whom she has to adapt. Lydia achieves that, but her inner, spiritual life reserves for herself. Lydia is physically very present in community life. Performs all domestic and social obligations just as it was expected of her, but deep down she is always staring at a distant past, her childhood and even more distant future, which is a combination of Lydia's desires and fantasies associated with the experience acquired with the first husband. Lydia is a specific character in Lawrence's works. One gets the impression that Lawrence, representing that Lydia is a Polish woman, wants to emphasize how much Tom, deciding to marry Lydia, jumped out of the standard social milieu in which he was raised and where he lived. Lydia is a quiet woman. She is a character who does not say much, but her acts show much more. It is a smashing scene in which she calls Tom before the onslaught of floods, aware that Tom is dead. That her cry, tells more about her and Tom's connection than the entire dialogue on other places in the novel. The depth of mutual feelings, love, attention and affection gradually developed between Tom and Lydia. Tom is a man of the soil. His whole being is set to cyclic repetition that is found in nature. Tom feels the ground almost like a woman, the ground opens for him, receives the seed that he sowed, that seed bears fruit, and the fruit of an absolute satisfaction and reward for the person who handles. This is the result of hard work, effort and attention that a farmer gives to the ground. Tom has a similar relationship with Lydia. What makes him particularly angry at the beginning of their

relationship is that Lydia is far and distant. From Tom's point of view, Lydia is somehow still staring into the distance, which he himself cannot reach. Only after some time spent in a kind of hostility Tom and Lydia are beginning to understand each other and to connect at that deeper, emotional and spiritual sense. For Tom Lydia is a soil which richly reward him by the force of his feelings because he is ready to make concessions and to accept her just as she is, different from other women and from himself. Tom and Lydia have a harmonious relationship. They do not care too much for other people's opinion. Their moral world is in accordance with the mutual relations that they have built, quiet and calm, as well as the life that happening in the house. Together life of Tom and Lydia is subordinate to natural cycles.

Lawrence through the early relationship of Tom and Lydia is trying to show how the ruling class even already helpless tries to maintain a privileged position in any way. He also points out that differences can be overcome only through the primordial union and surrender that Tom and Lydia experience. According to Lawrence, the natural order of things is the only possible way for a better future.

Another relationship clearly illustrates the relationship of the ruling and subordinate classes. This is the relationship of little Anna and Tilly – Brangwen's maid. Tilly is extremely sensitive and devoted to little Anna, however, Anna sees Tilly as a thing. Anna acts like that towards Tilly, which clearly shows this relationship dominant - subordinate to Lydia and Anna the earlier society is presuming, while each of them in their time, and undergo a transformation and new birth.

On the other hand Lydia's daughter, Anna is building a completely different relationship with her fiancé, William. William is a young man who lives in his own world of woodwork and abstract understanding of the church and religion. Anna and Tom start their relationship violently in constant mutual misunderstandings and animosities. Anna is a woman who lives in a spiritual world that is partly facing practical needs. Anna finds herself in the role of mother and just as a mother of a large number of children she will be happy and fulfilled. On the other hand, William is a man who gradually matures and his discontent and unfulfilled tries to fulfill with exhausting engagement in the church. William is almost entirely devoted to making carvings in the church next to their home and playing the organ. He develops special relationship with his firstborn child, Ursula. It is interesting that almost all the male characters have a specific relationship with the first girls in the family and that the girls develop their relationship with men in a similar manner they had with their father. In fact, in their chosen men they seek some characteristics that have their fathers. When they start a relationship with their chosen men it is usually the beginning of a painful sepa-

ration from the father. Anna is a woman of rich spiritual life, completely separated from the moral concepts of society that surrounds her. Specifically her life are children and William with whom eventually learn to find a common language that both understand well. Anna's and William's relationship is physical one and exactly this kind of relationship completely fulfills them. Anna looks forward to creating new life and breeding of the new life. She looks at things very practically. Her religion is practical and simple.

Anna grew up in an unusual girl. She is afraid of the world outside of her family. Despite the expressed fear she is trying all the time to escape from the isolation of the March. She looks down on people from the environment with arrogance. Anna and William differ substantially when it comes to religion. For William Church still represents the mystical, miracles and faith, unlike Anna who sees life practically and does not boast too far in some thinking. Anna understands life intuitively, while William spiritually.

Anna and William Brangwen started their relationship and marriage very early. They have completely different interests and attitudes. It was only after ten years of life together when they begin to understand each other. The attitude of Anna and William is completely different compared to Tom and Lydia. What started very passionately and somewhat unexpectedly is just the announcement of their passionate arguments and physical relationships. Anna already in the beginning is different from her mother who is the archetype of woman. Anna has an opinion about everything that is of course almost always the opposite of her husband. Anna after the failure fulfil and wrong relationship with her husband all her passion invests in her motherhood. She constantly re-dedicating herself to new pregnancy and the newborn that comes with that disregard her relationship to her husband and to other children. Anna and William do not have calm and filled physical relationship. They fulfil in their physical relationships their personal passion. More precisely, one gets the impression that Anna and William through their physical relationship fulfill psychological unrest that every spiritually unfulfilled soul has. In a passionate, almost brutal physical relationship Anna meets her need for a new maternity and in some ways revenge to her husband with being unable to experience spiritual fulfillment. William through this touch meets his lack of mental and spiritual harmony that cannot seem to find with his wife. The only thing the two of them completely agree, and only after several complete failures, is a natural understanding that they find in mutual physical contact. At the beginning of marriage, Anna and William have confusing attitude towards themselves but also towards society that is the situation in which they find themselves. Lawrence through the scene of the first days of their marriage conflict primordial image of man and socially acceptable behavior patterns. The first hours of marriage Anne and Wil-

liam are filled with mutual care and tenderness. But when the night turns into day, and the two of them still live in the intimate atmosphere of the first martial experience, William has a moment of hesitation between models of behavior that is acceptable in society and that intimate in which he is perfectly happy with Anna. William simply feels guilty because it has been half a day, and they are still lying in the bedroom and have not yet lifted the curtains. These blinds are the link between the outside world and their private relationships. Returning to the roots for Lawrence is the core of every relationship. The living arrangement that is important is the one that includes a healthy relationship between the married couple. William breaks between recognized social norms: getting up on time and carrying out ones obligations or relaxation of darkened martial bedrooms. Social responsibility is a social obligation, but not the spiritual fulfillment. In a moment of frustration with married life, William begins to seek satisfaction outside the home. He becomes aware of other women and wants to make contact with them. In the city he meets a girl who is just a mere object of his attention, and this is the clearest example of objectification of the body in a novel.

Throughout the novel, Lawrence repeated the question of morality of relationships between two people, as well as the question of shame. He claims that there is no shame. So what is the shame? It is said that the secret shameful things that are horribly beautiful. Lawrence points out the issue of the individual in society. More precisely, what the individual represents in society, community. According to Lawrence individual is just one brick in a building called the nation? Told in the words of a young man Skrebenski, one must meet his/her place and play the given role. The man is as important as he represents the whole of humanity.⁴

The last couple Lawrence describes in the novel are Ursula and Skrebenski. Ursula Brangwen will gradually from the emotional and intellectual child develop in a thoughtful and interesting person. Many things will interest her, and as the eldest child of William and Anne Brangwen, because of disorganization in the family and the chaos that surrounds her, she will seek isolation and loneliness. In rare moments of solitude she dreams of being a princess who should be saved, and the home of Brangwen represents a true captivity because of the noise and chaos caused by minor children. Relief represents a departure in high school in Nottingham. In the beginning of her girlhood, she is burdened with the question of religion in terms of explaining the secrets of faith on her logical way. She cannot, like Anna, accept miracles of faith as such; turning water into wine, the resurrection and similar, because their practical way of understanding does not believe in miracles. Growing up and maturing is hard for her, particularly because a

⁴ Ibid, pg.. 384.

person must inherit a heavy burden of responsibility of living that new, undiscovered life. How to make out of nothing a person, and a respected person in the society? In which direction to mature? Through Ursula's character Lawrence gives his attitude towards religion: for him the religion is only a story, a myth, an illusion, for which one, no matter how much thought it was true and presents a historical fact, knows that it is not true, at least - is not true for this present time in which we live.⁵

Ursula and Skrebenski represent the culmination of failed relationships in this line. Ursula and Skrebenski cannot bring even their physical relationship to the about level at which at least one of the characters would be satisfied. They are in constant discord. When Ursula is aware of her love for Skrebenski then he does not feel it. On the other hand, when Skrebenski is in emotional disarray in which the focus is exactly Ursula, she did not seem aware of the emotions that he has for her or is interested in someone else. At the end of the novel Ursula is left alone. It could be said that Ursula is a prototype of the modern woman. Is the fate of a modern man to repress his/her feelings and guide himself/herself by the cold reason that will satisfy our pride but neglect our heart? Modern man will thrive intellectually so that they will lose the need for emotion. These are some of the questions that Lawrence leaves open and further expands and analyses in his subsequent works.

Lawrence at several places in the novel emphasizes the idea of modern society, the relationship Ursula and Winfred highlights the beginnings of the feminist movement and women's rights. Ursula will try to establish a loving relationship Winfried Inger. After some time she realizes that such a relationship is not the happiest solution for her in emotional or in a spiritual sense. Winfried is a representative of modern class women, intellectuals, who are willing to research and experiment in the emotional and spiritual sense. Because of the high aspirations and ideals, this type of woman in Lawrence's novels lose battle, because they move too much away from its primordial beings and their natural state.

Marvin Mudrick in his essay *The Originality of the Rainbow* says the new women are too strong, and new men too weak, women have suddenly become aware of the power that a long period of time slept, and the men were suddenly faced with a rival.⁶

Through Ursula's school work Lawrence emphasizes that the business world in which Ursula enters is a man's world, and that only men and the occasional masculine women have control over the mass, in this case the children. Ursula at the beginning of her career is experiencing a series of

---

⁵ Ibid, pg. 385 – 386.

⁶ Mudrick, Marvin, *The Originality of the Rainbow*, Prentice – Hall, Inc, Englewood Cliffs, New York, USA, pg. 48.

inconveniences. Discipline in the classroom is established only with the use of force and she demolishes all her ideals of emotional and affordable teacher who cares about her students. Even the act of force does not end with the glory and Ursula's authority is being undermined. Ursula then felt only emptiness and unfulfilled. The attitude of senior professors and Ursula appear to be equivalent to the attitude of the ruling class and subordinates. The ruling class is using all possible means of oppression in order to regulate relations in society as it suits them.

The manifestation of violence is present in the character of Ursula. Through Ursula's experience of separate life in the city and work in a school where there is no any satisfaction the disastrous effect of industrialism on the life of individuals who somehow snatched from its primeval roots that are tied to the land and its primordial position of women. Lawrence is not coping very well in this new order. He still lives through his characters tied to nature, functional, healthy human body and stable order in which each male and female creature takes place a natural birthright, depending on the gender in which they are born. He understands the needs of the young women intellectuals, but still thinks that they would be happier when if they perform their natural guaranteed function. Only in this way they would have their life filled.

Disturbed social relationships are highlighted through the image of miners who are faceless, nameless mass. Mine is a living entity that runs the life of a particular area. The man who is at home is nothing more than a machine that is not working. Lawrence through his actions tries to emphasize that, contrary to the social perception, every person is an individual for himself. The man who is master of his own destiny. A miner is primarily a man, and then the worker. However, socially acceptable notion is contrary to Lawrence. Namely, the mine owns the miners. Miners are just faceless machine with no human desires or ideal.

Ivo Vidan in the preface to the Croatian edition of *The Rainbow* titled „*The Variable Rainbow of our Lives*” points out that critics have long felt that it condemns, denounces environmental practices of an entire civilization, where man is drawn into the most intimate mechanisms, not only policy and governance and ideology, but those relations which are the weft of deriving personal views and general spiritual patterns.⁷

Vidan further states that *The Rainbow* is experiment, the author's conscious striving to express something which literature, so far, has not been capable of expressing: subjectivity, the experience of the relationship between people who live together, under one roof: the lovers, but also parents and children, primarily of course a relationship that is erotic, but that cannot be isolated from the existence and change society, as much as we try to obser-

---

⁷ Ibid, 542.

ve it in isolation. This statement certainly clearly illustrates the development of relations between the characters that are presented through three generations. The life that Lawrence shows is not far removed from a life that is a common picture of the novel from the period of realism. What is different is the fact that some characters in Lawrence's *The Rainbow* are more alive and turn to nature and the natural order of things. As the action in the novel progresses and the characters become more abstract, more realistic characters lose their outlines. They fall into intellectual and abstract thinking, as well as in some kind of didactic lecture. *The Rainbow* is on its way a novel about the history. Details, such as the construction of the channel, which modernizes traffic in the mining area of central England, the expansion of mining settlements. In wider sense the novel describes the arc from the rural life, that Brangwen led since time immemorial, to the loss of natural landscapes from industry, the disappearance of spontaneity man tied to the land and the creation of automated mentality of people who spend the day in the dark underground.⁸

It is described the whole history of the development of small mining town and how this little mining town becomes industrial-strength environment. That is how the changing environment in which the characters live, change the characters themselves, from the psychological, as well as on that of the spiritual, emotional and physical level. There is a kind of decadence in the physical, but also spiritual sense. From a healthy body, as Tom's body is described, at the end of the novel we meet with physically broken body of Ursula, whose deteriorating health perfectly illustrated her physical but also spiritual stumbling, not only Ursula herself, but also of the whole generation.

Marvin Mudrick in his article "*The Originality of the Rainbow*" points out that *The Rainbow* is just an abstraction made up of individuals who are all different and represent the embodiment of this abstraction.⁹ The characters in *The Rainbow* are really different and it is through their diversity that Lawrence points out different sociological aspects. From class differences to different spiritual aspirations Lawrence shows a rainbow made of different relationships. In the following quote it is clearly seen how Lawrence represents class distinctions between rich Brangwen girls and of Phillips:

"She painfully endured because the Philips were poorer then her, because they used despicable small concessions, and the small petty advantages."¹⁰

This short quote clearly shows that Brangwen progressed through the generations and that they have risen out of ordinary farmers to the level of

---

8 Ibid, 590.

9 Mudrick, Marvin, *The Originality of the Rainbow*, Pretnice – Hall, Inc., Englewood Cliffs, New York, USA, стр. 35.

10 Лоренс, Д.Х., *Дуга*, Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1981., рг.. 65.

the richest people in the village, not only financially, but also by education and by mode of behaving. This sense of uniqueness and isolation greatly contributed to the fact that the grandmother Lydia at birth was Polish, means a stranger in a typical English society. At the same time, Lydia is from Polish aristocratic family, the specific requirements and the model of conduct adopted from aristocratic circles in which she was brought up.

Lawrence through three generations Brangwen tried to illustrate the changing social relations through generational change. It was an obvious path where from blurred characters who are at the beginning only divided into male and female, through the changes that surround them, the characters themselves are experiencing spiritual, physical, and even sociological changes. The characters are at the end individuals and clearly separated. Ursula's character stands out as a giant compared to Brangwen women as Lawrence presents them at the beginning of the novel. It is interesting that Ursula becomes the exact opposite end of the primal woman as Lawrence illustrated at the beginning. How will Ursula's character develop and in which direction this female character will go we will see in the novel *Women in love*, which presents a continuation of the saga of the Brangwens.

Abstract

The Rainbow, 1915 is a saga about the three generations of Brangwen family. Each generation on its own way explore their moral and physical relationships shown through specific ways of acting on each other and maturing of female and male characters fitted in specific social frames.

Key words: *Polarized relationships, female and male principle, social aspect*

LITERATURE:

1. Becket, Fiona, *The Complete Critical Guide to D.H. Lawrence*, Routledge, London, 2002.
2. Blamires, Harry, *A Short History of English Literature*, Routledge, London, 1984.
3. BÖgles, Theo, Todd, Richard, *Wonders with Words*, Meulenhoff Educatief, Amsterdam, 1991.
4. Cushman, Keith, Ingesroll, Earl G., *D. H. Lawrence: New Worlds*, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, 2003.
5. Æutkoviaë Kovaëeviaë, Ivanka, *Romanopisac i èartizam*, Nauèna knjiga, Beograd 1968.
6. Dervin, Daniel, *A"Strange Sapience": The Creative Imagination of D. H. Lawrence*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1984.
7. Kettle, Arnold, *An Introduction to English Novel*, Harper & Brothers, London, 1960.
8. Knopf, Alfred A., *The Later D. H. Lawrence*, New York, 1952.
9. Lachapelle, Dolores, *D. H. Lawrence: Future Primitive*, University of North Texas Press, Denton, 1996.